

University of Groningen

De kleren van Keizer Freud

Schram, Hilda

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Schram, H. (2006). De kleren van Keizer Freud: Overzicht van de kritiek op Freud en zijn psychoanalyse. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De kleren van Keizer Freud

Overzicht van de kritiek op Freud en zijn psychoanalyse

Hilda Schram

Universiteitsbibliotheek Groningen

2006

Publicatie bij de tentoonstelling 'De kleren van Keizer Freud'
©Universiteitsbibliotheek Groningen

isbn 90-367-2807-X

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
1.1. Een kritisch perspectief	1
1.2. Verantwoording van de selectie	2
2. Geschiedenis van de Freudkritiek	4
2.1. Kritiek vanuit de psychoanalytische beweging	4
2.2. Kritiek van buiten de psychoanalytische beweging	5
2.3. Kritiek vanuit feministisch perspectief	6
2.4. Wetenschappelijke kritiek	8
2.5. Keerpunt: de Freud-Fliesscorrespondentie	10
3. De inhoud van de Freudkritiek	11
3.1. Kritiek op de psychoanalyse als theorie	12
3.2. Kritiek op de psychoanalyse als therapie	15
3.3. Kritiek op de historische weergave	16
3.3.1. De Verleidingstheorie	17
3.4. Kritiek op Freuds onwetenschappelijke (buitenwetenschappelijke) methodes	18
3.5. Politieke kritiek op psychoanalyse	19
3.6. De kritiek samengevat	20
4. Verklaring van Freuds overtuigingen	20
4.1. De tijdgeest en de toenmalige stand van de wetenschap	20
4.2. Freuds persoonlijkheid	21
5. Verklaring van zijn populariteit	22
5.1. Freuds retorische gaven	22
5.2. De tijdgeest	23
5.3. Het verklarend vermogen van de psychoanalyse	24
6. Conclusie	25
Geraadpleegde literatuur	27
Lijst van tentoongestelde literatuur	29

Colofon

Publicatie uitgegeven bij de tentoonstelling

“De kleren van Keizer Freud”

in de Universiteitsbibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen
van 6 oktober tot 16 december 2006

Auteur

Hilda C. Schram

Met bijzondere dank aan:

Han Israëls, Malcolm MacMillan, Gerd Busse en Filip Buekens

en verder: **Mikkel Borch-Jacobsen, Frederick Crews**

Tevens dank aan alle UB-medewerkers die geholpen hebben bij de totstandkoming van de tentoonstelling

Druk

Reproshop Harmoniecomplex

Uitgave:

Universiteitsbibliotheek Groningen

ISBN:

90-367-2807-X

Foto omslag:

Het Geheime Comité

1. Inleiding

Het is 150 jaar geleden dat Freud werd geboren. Dit heeft ertoe geleid dat het *Nederlands Psychoanalytisch Instituut*, de Nederlandse psychoanalytische verenigingen, uitgeverij *Boom* en de Ambassade van Oostenrijk gezamenlijk het 'Freudjaar' organiseren. Op de datum van Freuds verjaardag, 6 mei, vond in Leiden de officiële opening daarvan plaats. Er worden congressen georganiseerd, zijn complete werk wordt in het najaar in een nieuwe Nederlandse vertaling opnieuw uitgegeven en er wordt in september een *Nacht van de droom* georganiseerd.

Van 6 oktober tot 15 december 2006 vindt in de Universiteitsbibliotheek van Groningen de boektentoonstelling *De kleren van Keizer Freud. Overzicht van de kritiek op Freud en zijn psychoanalyse* plaats. Deze brochure is een toelichting op de boeken die daar tentoongesteld worden.

1.1. Een kritisch perspectief

De rechtvaardiging voor het feit dat er zo veel aandacht aan besteed wordt is gelegen in de enorme populariteit die Freud de afgelopen eeuw heeft genoten en de invloed die hij heeft gehad op de psychologie, en dan vooral de klinische psychologie en psychotherapie, op de psychiatrie, op de literatuurkritiek, de intellectuele cultuur en ons denken. Genoemd wordt hierbij dan altijd dat termen als weerstand, verdringing, droomduiding en het Oedipuscomplex inmiddels een gangbaar onderdeel van ons dagelijkse spraakgebruik vormen. Freud wordt gezien als een genie van ongekend formaat, die de hele Westerse wereld diepgaand beïnvloed heeft. Er wordt dan ook wel van 'de eeuw van Freud' gesproken. Geen superlatief lijkt te volstaan om de originaliteit, het wetenschappelijk gehalte en de grootheid van zijn persoon te beschrijven.

Het is echter niet alleen lof en bewondering die hem ten deel vallen, er is vanaf het begin van zijn carrière ook kritiek op hem geweest, variërend van detailkritiek van mensen die voor het overgrote deel Freuds opvattingen deelden, tot zeer fundamentele kritiek waarbij er van de hele psychoanalyse, zowel van de theorie als van de therapeutische praktijk niets heel gelaten wordt.

De bedoeling met deze tentoonstelling is om, naast alle positieve aandacht die er in dit Freudjaar aan het werk en de betekenis van Freud besteed wordt, hier de 'andere kant' expliciet in kaart te brengen door een overzicht te geven van de literatuur die er als kritiek op de publicaties van Freud en zijn theorieën is verschenen. Volgens de psycholoog Malcolm Macmillan, schrijver van een van de handboeken in de Freudkritiek, *Freud evaluated*, is het ook veel te weinig bekend dat er op alle fundamentele ideeën van Freud kritiek geleverd is, kritiek die wel degelijk hout snijdt, en dat er erg weinig van de theorie overblijft als al die kritiek zou worden geaccepteerd.

Er heeft zich echter wel iets vreemds voorgedaan bij de bestudering van de psychoanalyse als theorie en als therapie. Het is niet zo dat onderzoek ongehinderd kon plaatsvinden en dat kritiek werd verwelkomd als een constructieve bijdrage aan een wetenschappelijk debat. Max Scharnberg schrijft in het voorwoord bij zijn monumen-

tale studie naar Freud en zijn psychoanalyse die in 1993 verscheen:

It is a sensational historical event that, for the first time in Sweden during generations, proponents of psychoanalysis did not succeed in stopping a research report devoted to the objective investigation of their favourite theory. [...] The problem is world-wide. No country can be named in which more than a few scientific studies have been published between 1945 and 1980 – and in many countries are completely absent (11).

Robert Wilcocks bevestigt dit wanneer hij schrijft dat het ook in de Verenigde Staten een groot probleem was om manuscripten gepubliceerd of zelfs maar gelezen te krijgen. Wetenschappers als Allen Esterson, John Farrell en hijzelf moesten jaren met hun teksten bij uitgevers langs voordat hun boeken uiteindelijk werden uitgegeven (Wilcocks, 2000, 240-1n).

En in de herfst van 1996, precies tien jaar geleden, zou er in de Library of Congress ook een tentoonstelling plaatsvinden, getiteld *Sigmund Freud. Conflict and Culture*. De organisatie van de tentoonstelling bestond uit drie onderdelen, historisch, theoretisch-praktisch en cultureel, en er werd aangekondigd dat het het grootste Freud-overzicht ooit zou worden. Critici protesteerden echter dat het een onevenwichtig overzicht dreigde te worden, waar alleen aanhangers van Freud en zijn psychoanalyse ruimte kregen en waar een afwijkend geluid ontbrak. Toen op een zeker moment Peter Swales, een van de bekendste Freudcritici, van deelname aan een symposium werd uitgesloten, vond men het tijd worden om de krachten te bundelen en een gezamenlijk protest te laten horen. Er werd een petitie opgesteld waarin werd gesteld dat een publiekelijk gefinancierde tentoonstelling het hele scala aan opvattingen diende te weerspiegelen. De petitie werd aanvankelijk door 42, en uiteindelijk door meer dan 50 gerenommeerde wetenschappers ondertekend (waaronder veel van degenen die op de huidige tentoonstelling een plaats krijgen) en zelfs door de kleindochter van Freud, Sophie. Het conflict liep hoog op en om de gemoederen te sussen werd een van hen, Mikkel Borch-Jacobsen, als enige op het laatste moment nog uitgenodigd om mee te doen maar die bedankte voor de eer om als een soort ‘excuscriticus’ te dienen. De tentoonstelling werd toen, in december 1995, plotseling afgelast.

Het werd een complete mediaoorlog waarin op een gegeven ogenblik de critici ervan beschuldigd werden censuur te willen uitoefenen en, zoals onder psychoanalytici wel vaker te doen gebruikelijk is, er werd gepoogd de critici te desavoueren door ze te beschuldigen van vadermoord, overdracht en weerstand. In Frankrijk ging het nog verder en werden er termen als ‘Freud bashers’, ayatollahs, Nazi’s en negationisten¹ gebruikt.

Het is een wonder dat er uiteindelijk, in 1998, toch nog een tentoonstelling is gekomen, met zowaar nog enkele concessies. Van de oorspronkelijke petitieondertekenaars hebben er drie, Oliver Sachs, Adolf Grünbaum en Frank Cioffi, toch nog een bijdrage mogen leveren (Dufresne, 2005, 87-92).

1.2. Verantwoording van de selectie

Wat hier tentoongesteld wordt zijn boeken. Deze keuze heeft een esthetische reden: boeken zijn aantrekkelijker om naar te kijken dan artikelen. Het heeft ook een prakti-

---

1 Een term die gewoonlijk voor Holocaustontkenners gereserveerd wordt.

sche reden: er is over dit thema, behalve in boeken, ontzettend veel in tijdschriften gepubliceerd en het zou buiten de beschikbare tijd vallen om ook daar een goed overzicht van te geven. Bovendien is de beschikbare ruimte te klein om dat allemaal te laten zien. Ik maak, op aanwijzing van Macmillan, een uitzondering voor drie artikelen² die volgens hem essentieel zijn en dus in een overzicht als dit niet gemist kunnen worden.

Er zijn meerdere criteria gebruikt bij het bepalen of een boek al dan niet op de tentoonstelling thuishoort; sommige boeken voldoen aan al deze criteria, andere beantwoorden slechts aan één daarvan.

- De tentoongestelde literatuur bevat fundamentele kritiek op de freudiaanse theorie en zet niet alleen maar wat kanttekeningen. Er is echter een aantal boeken dat, hoewel geschreven door psychoanalytici, toch is opgenomen omdat zij aan het totaalbeeld van de Freudkritiek een wezenlijke bijdrage leveren. Het belangrijkste hiervan is *Freud. Darkness in the midst of vision* van Louis Breger.
- De teneur van de tentoongestelde boeken is kritisch en gaat in hoofdzaak over Freud en zijn psychoanalyse, niet in maar één of twee hoofdstukken.
- De tentoongestelde literatuur bevat kritiek op de officiële versie van de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalyse en/of van de feitelijk gepresenteerde weergave van therapieresultaten. Dit betreft dan meestal individuele, beroemd geworden gevallen, zoals het geval Dora, Anna O., de Wolvenman³ of de Rattenman⁴.
- De tentoongestelde literatuur betreft de hele periode, vanaf halverwege de jaren 80 van de 19de eeuw, tot nu, 2006, toe. Vooral vanaf de jaren 70 heeft de Freudkritiek een vlucht genomen. Waren het tot dat moment vooral enkelingen die vraagtekens zetten bij de psychoanalyse, vanaf 1970 zijn er steeds meer wetenschappers die, vanuit verschillende disciplines en invalshoeken, bijvoorbeeld de feministische, proberen aan te tonen dat het freudiaanse bouwwerk minder stevig is dan wel gedacht wordt.

In het volgende hoofdstuk wordt, aan de hand van deze literatuur, de geschiedenis van de kritiek op Freud en zijn psychoanalytische beweging nagegaan. Welke auteurs hebben hierin een rol gespeeld en hoe verschilt de kritiek van de beginjaren van de opkomst van de psychoanalyse aan het eind van de 19de, begin 20ste eeuw, van die van later, tot aan onze tijd?

In het derde hoofdstuk komt aan bod wat de kritiek precies behelsde. Wat is er geschreven over de wetenschappelijke waarde van psychoanalyse als theorie? Hoe effectief is de psychoanalytische behandelmethode gebleken? En is het beeld dat van Freud als persoon bestaat wel historisch juist? Wat voor bewijzen zijn er dat er rondom Freud en de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalyse een soort mythe is ontstaan?

In het vierde hoofdstuk wordt nagegaan wat er geschreven is over de rol die de per-

---

2 Hans Eysencks studie over de effecten van psychotherapie uit 1952, Henri Ellenbergers artikel over Anna O. en Frank Cioffi's *Listener paper* uit 1974.

3 Er zaten zes of zeven wolven op de boom in de droom waaraan deze man zijn bijnaam ontleent.

4 Deze man wordt zo genoemd omdat hij werd geplaagd door de obsessie dat er ratten aan zijn anus knaagden

soonlijkheid van Freud gespeeld heeft in relatie tot die mythevorming.

In het vijfde hoofdstuk wordt bekeken wat voor verklaringen er gegeven worden over wat ertoe heeft bijgedragen dat de psychoanalyse zo'n enorme populariteit heeft genoten en nog steeds geniet.

In het zesde en laatste hoofdstuk, ten slotte, wordt samengevat waar al deze literatuur op neer komt, dat wil zeggen welke conclusies we kunnen trekken over de betekenis van Freud en de waarde van zijn psychoanalyse.

2. Geschiedenis van de Freudkritiek

De geschiedenis van de receptie van het werk van Freud moet volgens Frank J. Sulloway gezien worden in het kader van 'de mythe van de held' (446-95) die in eerste instantie door hemzelf en in zijn kielzog door zijn volgelingen de wereld in werd gestuurd. Deze mythevorming belemmert een objectieve beoordeling van de psychoanalyse en het is noodzakelijk, aldus Henri Ellenberger, om eerst de werkelijke historische feiten van de mythe te scheiden alvorens die beoordeling kan plaatsvinden (1970, 547).

Er wordt gesuggereerd dat zijn theorieën aanvankelijk zeer vijandig ontvangen werden omdat men niet klaar was voor dit soort ontdekkingen. Over zijn *Traumdeutung* die in 1900 verscheen, schrijft Freud in zijn *Autobiografie* dat die nauwelijks besproken werd en hij verklaart dit door te stellen: "Ik was een van degenen die de slaap van de wereld verstoorde. Ik kon niet rekenen op objectiviteit en tolerantie". Dit is op zijn best enigszins overdreven te noemen want binnen een jaar na verschijnen waren er in elf tijdschriften uitvoerige besprekingen verschenen en deze besprekingen waren helemaal niet zo negatief, integendeel, sommige waren zelfs uitgesproken lovend (Breger, 149). Bovendien waren zijn 'ontdekkingen' helemaal niet zo nieuw als hij deed voorkomen. Velen hadden zich al lang voor Freud met het onbewuste bezig gehouden, zoals Lancelot Whyte in zijn *The unconscious before Freud* en Ellenberger in *The discovery of the unconscious* laten zien; over seksualiteit werd al door onder andere Richard von Krafft-Ebing en Albert Moll geschreven voordat Freud dat deed en *Der Traumdeutung* verscheen op een moment "when public interest had been aroused by a flow of literature on dreams" (Ellenberger, 895).

2.1. Kritiek vanuit de psychoanalytische beweging

Pas vanaf 1907 is de polemiek rond de psychoanalyse echt begonnen, dat wil zeggen, vanaf het moment dat het een beweging werd.

Om te beginnen zijn er binnen de psychoanalytische beweging zelf heftige conflicten geweest. Alfred Adler, aanvankelijk een van de kernleden van de zogenaamde *woensdagavondbijeenkomsten*, had niet zozeer kritiek als wel nieuwe ideeën over psychoanalyse. Toch werd hij de eerste 'dissident'. Sinds 1906 propageerde hij zijn theorie van de 'orgaaninferioriteit', volgens welke mensen die een organisch gebrek hebben proberen daarvoor op de een of andere manier te compenseren, hetgeen zowel een ge-

zonde als een neurotische ontwikkeling kan verklaren. Freud kon zich hier eerst wel in vinden, maar dit veranderde toen Adler zijn theorie verder uitwerkte met het minderwaardigheidscomplex en hij bovendien de behoefte aan (niet-seksuele) liefde als basisdrift toevoegde. Zowel Freud als de andere leden van de inmiddels tot *Weense Sociëteit* omgedoopte woensdagavondbijeenkomsten concludeerden toen dat Adlers ideeën gevaarlijk en schadelijk waren en niet op de sociëteit thuishoorden. In 1911 werd hij gedwongen op te stappen en vormde hij een nieuwe groep met de negen andere leden die hem volgden.

Ook Carl Gustav Jung, de gedoodverfde opvolger van Freud in de beweging, had geen fundamentele kritiek maar opvattingen die niet zo veel afweken van die van Freud. Desalniettemin heeft dit ook bij hem geleid tot zijn excommunicatie en heeft ook hij een nieuwe beweging in het leven geroepen. Jung kreeg op een gegeven moment, zo omstreeks 1911, problemen met de allesbepalende rol die Freud aan seksualiteit toekende. Hij had met schizofreniepatiënten gewerkt en vond dat Freuds seksuele libidotheorie er niet toe bijdroeg om hun gedrag beter te kunnen begrijpen. Freud beweerde daarentegen dat alle angsten wel op het Oedipuscomplex konden worden teruggedrukt. Breger zegt hierover:

The contrast between the two psychoanalysts is significant; Jung seemed genuinely interested in discovering something new, in finding the answers to questions that puzzled him, whereas Freud wanted to confirm his theory (228).

Later (hoofdstuk 4.2.) zal dit gebrek aan souplesse van Freud om open te staan voor nieuwe, van zijn eigen ideeën afwijkende verklaringen, uitgebreider aan de orde komen, evenals de oprichting van het geheime comité (hoofdstuk 3.4.) dat naar aanleiding van deze conflicten werd opgericht. Dit comité moest Freud en de psychoanalyse beschermen tegen personen die wilden afwijken van de opvattingen over wat de fundamentele pijlers van de psychoanalyse waren: weerstand, het onbewuste en kinderlijke seksualiteit.

2.2. Kritiek van buiten de psychoanalytische beweging

Ook van buiten de groep van psychoanalytici was er ten tijde van het begin van de beweging in de eerste decennia van de 20ste eeuw al kritiek. Die kritiek ging veel verder dan die van genoemde dissidenten. De satiricus Karl Kraus schrijft in 1908 al in *Die Fackel* (15 januari) over het irrationele van psychoanalytische beweringen en doet dit nog eens dunnetjes over in juni van dat jaar. Vanaf dat moment zal hij nooit meer ophouden op gezette tijden de draak te steken met zowel psychoanalyse als psychiatrie. Van hem is ook de uitspraak, dat “[p]sychoanalyse de ziekte [is] waarvoor zij pretendeert de genezing te zijn” (*Die Fackel*, 30 mei 1913).

Kraus was niet de enige criticus, zoals Freud zelf in zijn autobiografie beschrijft. Esterson concludeert in *Seductive mirage* dan ook dat “[...] clearly there were some who recognized that the emperor had no clothes (or at least very few) in spite of all [the] claims of the contrary” (203).

In de daaropvolgende decennia was er een aantal schrijvers dat zich zeer kritisch over Freud en zijn psychoanalyse uitliet. In 1923 schrijft A. Wohlgenuth aan het eind van zijn *A Critical examination of psychoanalysis* dat

[i]n competent scientific circles ‘Psycho-analysis’ has fallen absolutely flat. Experimental psychologists have been trained to walk warily; they know that in their science the pitfalls are far more numerous than in any other of the natural sciences; [...] The greatest and most insidious enemy is ‘suggestion’, and to eliminate this is never easy. [...] The psychologist aims, as it were, at an aseptic treatment, whilst the psycho-analyst indulges in deliberate infection. [...] There is apparently not a psycho-analyst who really understands what is meant by suggestion. [...] Nowhere in the whole of Freud’s writing is there a shred of proof, only assertions, assertions of having proved something before, but which was never done (245-6).

In Nederland gaat in de jaren 30 de medicus E. van Dieren o.a. in *Prof. Freud, de uitvinder van de z.g. psycho-analyse of te wel “diepte”-zielkunde en het door velen onderschatte perverse gevaar* zonder enige remming, zoals de titel al doet vermoeden, tekeer tegen “Freud en zijn systeem” of “Freud en zijn aanklevingen” (312-3).

En in 1955 rekent de Amerikaan Maurice Natenberg in *The case history of Dr. Freud* ongenadig en definitief af met Freud en zijn theorieën:

Though the harm he has done to the cause of valid science and authentic psychotherapy is uncalculable, Freud did leave something of value to the world – his writings. If they are read with the thought in mind that they pertain only to him and have no application to mankind, they are a fascinating study of the metamorphosis of a fanatic; the case history of a megalomaniac; the transformation of the cleverest charlatan the world has ever known. (240).

Er zijn anderen uit deze periode die ook wel kritisch zijn, maar lang zo ver niet gaan. Voorbeelden daarvan zijn om te beginnen Emile Adam met zijn *Le Freudisme. Etude historique et critique de méthodologie psychothérapeutique* (1923). Adam schrijft dat hij “met de beste wil van de wereld niet kan erkennen dat de psychoanalytische methode ook maar aan de meest elementaire regels van de logica gehoorzaamt” (40, vert. HS). Maar ondanks deze kritiek wil hij aan het eind van zijn boekje toch uiting geven aan zijn respect voor “een meester die zijn leven heeft gewijd aan een idee, en waarvan de eerzaamheid en wetenschappelijke rechtschapenheid nooit door zijn meest hardnekkige tegenstanders zijn betwijfeld” (57, idem).

Iets dergelijks doet Charles Maylan die zich aan het begin van zijn biografie *Freuds tragischer Komplex. Eine Analyse der Psychoanalyse* in een open brief aan Freud uitput in loftuitingen met daarin het wat onderdanig aandoende verzoek om zijn “vijandige” boek toch vooral “väterlich-freundlich” op te vatten.

2.3. Kritiek vanuit feministisch perspectief

In de jaren 70 ontstaat er een ware lawine van kritiek op Freud en de psychoanalyse vanuit verschillende perspectieven, zowel vanuit wetenschappelijke als vanuit politieke, en dan vooral feministische hoek.

Kritiek vanuit feministisch perspectief is er vanaf het begin geweest, ook van binnen de psychoanalytische beweging, aangezien Freuds visie op de vrouw en haar seksualiteit moeilijk te verenigen viel met het emancipatorische streven van feministen.

Karen Horney was de eerste die Freuds Oedipuscomplex weliswaar erkende, maar poogde de daaraan vastzittende implicatie dat vrouwen inferieur aan mannen zijn te ontcrachten. Zij verwierp penisnijd als cruciale factor bij de ontwikkeling van vrouwen en vond de bewering dat de helft van de mensheid niet tevreden zou zijn met haar sekse belachelijk en in strijd met de biologische wetenschap. Penisnijd is een vergissing, aldus Horney, die zijn oorsprong vindt in mannelijk narcisme (Buhle, 70-1).

Zij heeft zich uiteindelijk, in 1941, losgemaakt van de *New York Psychoanalytic Society*, waartoe zij na haar aankomst in de VS was toegelaten en richtte haar eigen concurrerende vereniging op: de *Association for the Advancement of Psychoanalysis*.

Melanie Klein was degene die op het belang van de moeder voor het kind wees, zij transformeerde het Oedipuscomplex tot een soort secundair verschijnsel door het begin van neuroses ver vóór het begin van het Oedipuscomplex te plaatsen. Dit heeft uiteindelijk geleid tot aandacht voor ‘objectrelaties’, tegenwoordig de kern van de psychoanalytische theorie. Klein kwam in Londen terecht waar ze, samen met Freuds dochter Anna, de psychoanalytische beweging aanvoerde. Deze samenwerking is geëindigd in een grimmige breuk, een grimmigheid die van de geschiedenis van de psychoanalyse een vast onderdeel lijkt uit te maken.

Van buiten de psychoanalyse verscheen in 1946 *Woman as force in history. A study in traditions and realities* van Mary Ritter Beard. Daarin schreef zij in een hoofdstuk over psychoanalyse dat het idee dat vrouwen slechts dienen als “servant to man’s biological propensities” rechtstreeks was toe te schrijven aan de “cult” van Freud (Beard in Buhle, 207). Maar tot aan de jaren 60, toen er een nieuwe uitgave van haar boek verscheen, bleef deze kritiek vrijwel onopgemerkt.

De tweede feministische golf markeerde het begin van een nieuw soort kritiek. Betty Friedan gaf daartoe het startschot met *The feminine mystique* (1963) waarin ze ongenadig met Freuds “seksuele solipsisme” afrekenet. “The feminine mystique, elevated by Freudian theory into a scientific religion, sounded a single, over-protective, life-restricting, future-deriving note for women” (111).

Freuds visie op de vrouw en de vrouwelijke seksualiteit, zijn idee dat de meest wezenlijke eigenschappen van de vrouw passiviteit, masochisme en narcisme zijn, hebben hem bij het overgrote deel van de feministen niet populair gemaakt. De vrouw als een soort mislukte man; zelfstandige, werkende vrouwen als wezens die hun penisnijd niet hebben kunnen omzetten in datgene waar de vrouw voor bestemd is: het krijgen van kinderen en verzorgen van het gezin. Het is een beeld waar de gemiddelde geëmancipeerde vrouw zich niet makkelijk in zal (willen) herkennen. Deze vrouwen verwierpen de psychoanalyse als een relict uit vergane tradities en als een fallocentrisch product van patriarchaal denken.

Belangrijkste woordvoerder van deze denkwijze was Kate Millet met *Sexual politics* (1970), die Freud ervoor verantwoordelijk hield mannelijke dominantie als onvermijdelijk voor te stellen. Shulamith Firestone noemt freudianisme in *The dialectic of sex* “onze moderne Kerk”, Eva Figs vindt in *Patriarchal attitudes* psychoanalyse “a magic formula more powerful than any fence” en Germaine Greer volstaat met het tot “nonsens” te bombarderen (Buhle, 209-10). Phyllis Chesler voegde daar de lesbische component aan toe met *Lesbians. Women and madness* (1972), door Freuds onbegrip van lesbiennes te bekritisieren.

Hoewel feministische psychoanalyse een contradictio in terminis lijkt, probeert in de Verenigde Staten Nancy Chodorow, socioloog van origine, feminisme en psychoanalyse toch met elkaar te verbinden. Zij, Juliet Michell en feministen als Dorothy Dinnerstein en Jessica Benjamin, verwachtten freudiaanse ideeën voor feministische doeleinden aan te kunnen wenden. Psychoanalyse slaagde er dan wel niet in om inzicht te verschaffen in vrouwelijke seksualiteit maar was volgens hen wel veelbelovend waar het om het bredere, allesomvattende concept van vrouwelijkheid ging (Buhle, 240).

Madelon Sprengnether, ten slotte, poogt in haar *The spectral mother* (1990) een verklaring te vinden voor Freuds ontkenning van de cruciale rol van de moeder. Zij ziet het Oedipuscomplex als centraal voor zowel Freud als de postfreudiaans psychoanalyse, maar probeert zijn nadruk op Oedipus te verleggen en zo meer plaats te geven aan de moeder “as an active figure in the process of enculturation and thus to open new possibilities for imagining and interpreting female subjectivity” (xi).

2.4. Wetenschappelijke kritiek

De wetenschappelijke kritiek in de jaren zeventig kwam vanuit verschillende disciplines, niet alleen van psychologen, maar ook van filosofen en historici.

In 1970 schreef de psychiater Henri Ellenberger een volumineus boek over de geschiedenis van de “dynamische psychiatrie” waarin hij aantoonde dat Freuds versie van de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalyse ernstige verdraaiingen en soms zelfs aperte leugens bevat. Toch ziet hij dit voornamelijk als het gevolg van wat ongelukkige hiaten in zijn (Freuds) geheugen. Zijn conclusie over dynamische psychiatrie, en over psychoanalyse als een van de varianten daarvan, is dat er essentiële verschillen zijn met de andere wetenschappen. Het meest fundamentele daarvan is

the contrast between the commitments of dynamic psychiatry and of experimental psychology. Modern science is based on experimentation, quantification, and measurement. In that perspective, dynamic psychiatry is no doubt open to criticism. [...] But to psychiatrists who devote themselves exclusively to dealing with their patients in the immediate psychotherapeutic situation, [the unmeasurability of terms like libido, ego strength, and superego] are not abstract conceptualizations; they are living realities whose existence is much more tangible than the statistics and computations of experimental researchers (896).

Ellenbergers conclusie is vrij mild wanneer hij stelt dat deze onverenigbare benaderingen weliswaar de wetenschappers zullen shockeren, maar denkt dat men door een gezamenlijke inspanning van psychologen en filosofen uiteindelijk tot een overstijgende synthese zal kunnen komen die aan beide benaderingen recht doet.

In 1973 komen de psychologen Hans Eysenck en Glenn Wilson met een kritisch overzicht van het belangrijkste experimentele onderzoek tot dan toe, om de psychoanalytische therapie en theorie te toetsen. Hun benadering is een zeer welwillende, zij beperken zich niet alleen tot die onderzoekers die zij zelf hoogachten, zoals Paul Kline (1972), Gardner Lindzey en Calvin S. Hall (1965), en Harold J. Vetter en Barry D. Smith (1971), maar ook voornamelijk tot dat onderzoek wat de meest overtuigende bevestiging van Freuds theorieën vormt. Hun conclusie is desalniettemin “that the figures fail to show any favourable effects of psychotherapy” (Eysenck en Wilson, 372), of dat nu freudiaanse psychoanalyse of andere psychotherapievormen betreft. En omdat de therapie en de theorie, ook volgens Freud zelf, onlosmakelijk met elkaar samenhangen heeft deze conclusie consequenties voor de theorie:

[t]he results of the studies surveyed [...] are therefore of considerable importance for the experimental testing of freudian theories; they force us to conclude either that these have been decisively disproved, or else that they are not testable, and hence not scientific in any proper sense of that term (idem, 378).

Karel van het Reve (1982) vat dit op geheel eigen, hilarische wijze als volgt samen:

De theorie van Sigmund Freud steunt in belangrijke mate op zijn praktijk als zenuwarts: door mensen te genezen bewees hij de juistheid van zijn theorie over hun ziekte. Dit was mogelijk door een heel merkwaardige coincidentie: de genezing bestond in het de patiënt doen geloven in

de theorie. Begreep de patiënt waarom hij ziek was, dan werd hij beter en zijn neurose verdween (22).

In 1974 wees Frank Cioffi er in een lezing voor de BBC, getiteld *Was Freud a liar?*, ook gepubliceerd in *The Listener*, op dat het gevestigde idee dat “al Freuds patiënten” hem hadden verteld dat ze als kind waren misbruikt een fabeltje was. Deze ontdekking, waar in hoofdstuk 3.3.1. op terug zal worden gekomen, bleef echter lange tijd onopgemerkt.

In 1984 kwam Jeffrey Masson met zijn spraakmakende *The assault on truth*, waarin hij stelt dat het Freud aan moed had ontbroken om vol te houden dat er misbruik had plaatsgevonden en er toen van maakte dat het fantasieën betrof. Het was weer Cioffi, en iets later Jean Schimek (1986), die erop wees dat deze redenering gebaseerd was op verkeerde aannames. Dit is later (1993) verder uitgewerkt door Han Israëls en Morton Schatzman. Op het feit dat deze ontdekking vèrstrekkende gevolgen heeft voor het fundament waar de hele psychoanalytische theorie op steunt wordt in hoofdstuk 3 nader ingegaan.

In *Freud, biologist of the mind* van Frank Sulloway, dat in 1979 verscheen, wordt ook de mythevorming rond de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalyse ontleed en uiteindelijk ontkracht. Hij wijst op de relatie tussen Freud en de seksuologische beweging van die tijd en toont aan hoe absurd bijvoorbeeld Freuds beschuldiging is dat Albert Moll, seksuoloog van aanzienlijke reputatie, hem geplagieerd zou hebben. Freuds artikel *Über infantile Sexualtheorien*, dat in 1908 verscheen, kwam inderdaad uit voor Molls *Das Sexualleben des Kindes*, maar dit was een bijgewerkte, opnieuw geformuleerde versie van Molls opvattingen over seksuele ontwikkeling uit zijn boek *Untersuchungen über die sexualis* van 1897!

Een geheel andere benaderingswijze om Freuds werk van het eind van de 19de eeuw te verklaren kiest E.M. Thornton. Zij stelt in *Freud and cocaine*, dat in 1983 verscheen, dat Freuds centrale concept, het onbewuste, tot stand is gekomen onder invloed van frequent (vrijwel dagelijks) cocaïnegebruik, een gewoonte die Freud een kleine veertien jaar volhield. Thorntons argumenten zijn lange tijd genegeerd, niet alleen door de psychoanalytische gemeenschap, maar ook door de meerderheid van de Freud-critici. Waarschijnlijk omdat ze, aldus Webster (1995, 84), er te veel mee wilde verklaren. Toch zijn haar bevindingen door bewijsmateriaal dat daarna is verzameld eigenlijk alleen maar meer bevestigd. Ook Peter Swales, vroegere manager van de Rolling Stones en sinds de jaren 80 een onvermoeibare Freudonderzoeker, verklaart Freuds overtuiging dat de oorsprong van alle neurotische stoornissen seksuele impulsen zijn uit overmatig cocaïnegebruik.

Vanuit filosofische hoek komt er in 1984 fundamentele kritiek van Adolf Grünbaum met zijn *The foundations of psychoanalysis*. Door veel Freudcritici wordt dit werk als een mijlpaal in het hele debat over de waarde van psychoanalyse gezien. Toch probeert ook Grünbaum Freud in zekere zin te verdedigen tegen critici die hem als de schepper van een pseudo-wetenschap zien.

Hierop aansluitend moet opnieuw werk van de psycholoog Hans Eysenck genoemd worden. Hij rekent in *Decline and fall of the Freudian empire* af met de wetenschappelijke pretenties van psychoanalyse en concludeert:

Psychoanalysis is at best a premature crystallization of spurious orthodoxies; at worst, a pseudo-scientific doctrine that has done untold harm to psychology and psychiatry alike, and that has been equally harmful to the hopes and aspirations of countless patients who trusted its siren call. The time has come to treat it as a historical curiosity, and to turn to the great task of building up

a truly scientific psychology (208).

In *Decline and fall* staat ook de inmiddels beroemde (of beruchte) uitspraak van Eysenck dat alles wat juist is in Freud niet nieuw is, en alles wat nieuw is niet juist (168).

2.5. Keerpunt: de Freud-Fliesscorrespondentie

In 1985 verschijnt de volledige correspondentie tussen Freud en de Berlijnse arts Wilhelm Fliess, met wie hij vanaf 1887 gedurende meer dan tien jaar een innige vriendschap onderhield en aan wie hij behalve zijn persoonlijke wederwaardigheden ook zijn theoretische ideeën meedeelde. Er was al een gecensureerde, Duitse (1950) en later ook Engelse (1954) versie van de correspondentie verschenen, maar dankzij Jeffrey Masson, die redenen had om te veronderstellen dat in de niet gepubliceerde teksten zeer belangwekkende informatie stond, zag deze ongekuiste, opnieuw vertaalde, Engelse uitgave het licht. Hieruit komt een heel ander beeld van Freud naar voren dan dat van de mythische, eenzame en onverschrokken ontdekkingsreiziger dat hij zelf zo graag verspreidde; hier verschijnt iemand die afhankelijk was van de genegenheid en goedkeuring van een vriend en hem daarvoor tot in de vreemdste, op bijgeloof gebaseerde (numerologische) theorieën wilde volgen. Bovendien blijkt uit deze nieuwe editie van de correspondentie “dat hij het verlies van zijn geloof in de Verleidingstheorie niet aan de grote klok wilde hangen” en “dat hij zich in zijn publicaties had laten voorstaan op nooit bereikte therapeutische successen” (Israëls, 1993, 201, zie ook hoofdstuk 3.3.1. van deze publicatie). Het is te begrijpen dat in eerste instantie Freud zelf, en later zijn dochter Anna, nogal wat weerstand koesterden tegen publicatie van deze brieven. Freud wilde zelfs dat de latere eigenaar van de brieven, de psychoanalytica Marie Bonaparte, ze zou vernietigen.

Na de verschijning van de ongecensureerde Freud-Fliesscorrespondentie komt er een stroom van *inhoudelijke* kritiek op Freud en zijn psychoanalyse los. Deze kritiek richt zich op de feitelijke weergave van de ontstaansgeschiedenis, op de theorie, op de methode en op de manier waarop Freud en de psychoanalytici, uit zijn tijd en daarna, met kritiek omgingen. (Ook deze kritiek zal in hoofdstuk 3 uitgebreider aan de orde komen).

In de jaren 90 zijn er verschillende standaardwerken verschenen, te beginnen met *Freud evaluated. The completed arc* (1991) van Malcolm Macmillan, *Seductive mirage. An exploration of the work of Sigmund Freud* (1993) van Allen Esterson, *Why Freud was wrong: sin, science, and psychoanalysis* (1995) van Richard Webster en *The non-authentic nature of Freud's observations* (1993) van Max Scharnberg.

Vanuit psychoanalytische hoek schrijft, zoals al gezegd, Louis Breger de zeer kritische biografie *Freud. Darkness in the midst of vision* (2000).

Ook zijn er nogal wat aanvankelijke sympathisanten die zich helemaal tegen de psychoanalyse hebben gekeerd. De bekendste en meest polemische hiervan is de literaire criticus Frederick Crews, die in 1975 de teloorgang van zijn Freudsympathie beschrijft in *Out of my system*. Sinds die tijd verschijnt, van zijn hand of onder zijn redactie, het ene psychoanalysekritische boek na het andere, waaronder *The memory wars*, *Unauthorized Freud* en *Skeptical engagements*. Ondanks dat Crews de pensioengerechtigde leeftijd allang gepasseerd is lijkt het eind van zijn productie niet in zicht, nog dit jaar verscheen *Follies of the wise. Dissenting essays*.

Jacques Van Rillaer, uit België, was niet alleen sympathisant, maar zelf psychoanalyticus. Hij schrijft in 1980 in *Les illusions de la psychanalyse* over wat hij zijn bekering noemt.

Ook uit het Franse taalgebied komt Mikkel Borch-Jacobsen, die zich aanvankelijk vooral bezighield met Lacan, de ‘Franse Freud’, maar gaandeweg zijn aandacht heeft verlegd naar Freud en de psychoanalyse in het algemeen. Hij is een van de schrijvers van het lijvige *Le livre noir de la psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud* (2005), waarvan in Frankrijk enkele tientallen duizenden exemplaren zijn verkocht. En dit jaar nog is van hem, in samenwerking met Sonu Shamdasani, *Le dossier Freud. Enquête sur l’histoire de la psychanalyse* (2006) verschenen.

In Nederland was Han Israëls met *Het geval Freud* een van de eerste Freudcritici. Daarnaast moet Filip Buekens genoemd worden, die zich tot nu toe vooral met Lacan heeft beziggehouden maar dit najaar met *Freuds vergissing* komt.

De filosofische kritiek van Grünbaum is verder opgepakt door Erward Erwin, die met de titel van zijn boek *A final accounting* (1996) weinig over zijn standpunt te raden laat.

Als critici vanuit literaire hoek dienen, naast Crews, ten slotte John Farrell, Robert Wilcocks en Todd Dufresne genoemd te worden. Vooral in literaire kringen, meer dan in de gammadisciplines, wordt de betekenis van Freud nog overeind gehouden.

What is now *known* about psychoanalysis and its origins makes it supremely unhelpful for departments of anthropology, sociology, or psychology. [But] It still has a fascination for departments of literature where, it is often argued, even if Freud was not a conscientious and honest scientist, he was, at least, a writer of great fluency and a brilliant literary critic (Wilcocks, 217).

Maar dit laatste, zo vervolgt Wilcocks, is onzin. Wat Freud probeert is om in zijn literaire essays zijn psychoanalytische doctrine op te dringen aan de karakters en de schrijvers die hij bespreekt.

3. De inhoud van de kritiek

De kritiek op Freud en de psychoanalyse concentreert zich op een aantal zaken die in een nauw verband met elkaar staan. Psychoanalyse is niet alleen een theorie, maar tegelijkertijd een therapie. En Freud heeft deze psychoanalyse niet alleen bedacht maar zich ook toegeëigend, dat wil zeggen dat psychoanalyse niet los van de persoon Freud gezien kan worden.

Psychoanalytic theory is perhaps unique [...] in that it contains within itself an elaborate historical account of its own intellectuel origins. Freud has become his own most famous “case history”. [...] psychoanalysis demands that its founder’s life and intellectual insights obey the same general laws that he was the first to glimpse. Indeed, the myth of Freud’s self-analytic path to discovery epitomizes this requirement (Sulloway in Gefand & Kerr, 159).

Omdat psychoanalyse door Freud en de psychoanalytici gerelateerd wordt aan haar ontstaansgeschiedenis is het van belang na te gaan hoe die geschiedenis zich werkelijk heeft afgespeeld. Is het wel echt zo gegaan als Freud en zijn volgelingen beweren? En wat voor consequenties heeft het voor de psychoanalytische leer als de officiële weergave daarvan niet blijkt te kloppen? Mikkel Borch-Jacobsen:

Indeed, unlike modern experimental sciences, psychoanalysis rests on ‘observations’ which, because of medical confidentiality, are not available to other researchers (unless they become patient-analysts themselves) and which, by the same token, cannot give rise to a consensus based

on the possibility of replicating the experiment (except through the cloning of analysts). *It is therefore absolutely crucial in psychoanalysis that the witness who reports these 'observations' - the analyst - is credible* (Borch-Jacobsen, 2000, mijn cursivering).

En wat voor consequenties heeft het dat Freud en zijn discipelen zich van allerlei oneigenlijke, onwetenschappelijke of, beter gezegd, buitenwetenschappelijke methodes bedienden om 'zijn' psychoanalyse te beschermen tegen elke vorm van kritiek?

De verschillende aspecten van de Freudkritiek zullen hierna afzonderlijk, zonder uit het oog te verliezen dat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, aan bod komen.

3.1. Kritiek op de psychoanalyse als theorie

Freud hechtte eraan dat zijn gedachtegoed als wetenschap werd beschouwd. Daarom is het ook niet meer dan redelijk dat die wetenschappelijke pretenties onder de loep genomen worden. Psychoanalytici brengen hier vaak tegenin dat, ondanks Freuds beweringen, psychoanalyse niet als wetenschap maar als zingevingsinstrument gezien moet worden, of wel als wetenschap, maar dan als 'wetenschap van het singuliere'[sic!] (Buekens⁵, 2006, 13). Deze tegenwerping zal hier niet verder uitgewerkt worden.

Is de freudiaanse psychoanalyse wetenschappelijk? Volgens Edward Erwin, in *A final accounting*, is dit niet het geval maar is psychoanalyse metafysica of pseudowetenschap. Diezelfde mening is Frank Cioffi toe gedaan. Grünbaum, hoewel zeer kritisch over bepaalde aspecten van Freuds denken, gaat in zijn *Foundations of psychoanalysis* niet zo ver. Volgens Cioffi maakt Grünbaum hier een essentiële fout:

Grünbaum's most fundamental [...] error is that, when he has succeeded in demonstrating that a thesis is formally falsifiable and thus scientific in a sense antithetical to non-scientific or metaphysical, he thinks he has shown that it is scientific in the sense in which the term is antithetical to pseudoscientific (Cioffi, 1999, 234).

Over welke psychoanalyse hebben we het eigenlijk? Freud is niet echt consistent geweest in zijn opvattingen, ze hebben in de loop van zijn leven nogal wat wijzigingen ondergaan, waarbij ze soms haaks op de eerder ingenomen standpunten kwamen te staan. Te denken valt hierbij aan zijn Verleidingstheorie en het herroepen daarvan. En aan hoe hij over angst en de oorsprong daarvan dacht, eerst in zijn *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* in 1920, namelijk dat neurotische angst uit libido voortkomt en daar een transformatie van is; daarna in 1926 in *Hemmung, Symptom und Angst*, waar hij schrijft dat angst juist nooit uit onderdrukte libido voortkomt (Esterson, 193). Deze herziening heeft **niet** plaats gevonden op basis van nieuw materiaal dat aanleiding tot herziening gaf.

Indeed, the same clinical material (and even the same analytic interpretation!) was the basis for the *affirmation* in the case history of the original view that the [...] anxiety derived from the repression of homosexual libido [and, in the revised theory, that it was] the ego's fear of castration (Esterson, 194).

Ook het Oedipuscomplex en de instincttheorieën hebben fundamentele transformaties ondergaan. William MacDougall schrijft daarover al in 1936 dat

---

5 Nog niet gepubliceerde versie van *Freuds vergissing*.

Freud does not scruple to change his most fundamental propositions, and to pull them about in a way which, if they were the foundation stones of a logically constructed system, would bring the whole structure tumbling upon this mighty Samson and his devoted followers (56).

Bestaan de begrippen waar het over gaat eigenlijk wel? Peter Medawar heeft het in *Pluto's republic* over de “conceptual barrenness” van de psychoanalytische theorie en vraagt zich ietwat spottend af of we, om bijvoorbeeld het ontstaan van genialiteit en de vormen die dat kan aannemen te kunnen verklaren, niet iets meer nodig hebben dan “[this] handful of germinal ideas – the Oedipus complex, the puzzlement of discovering that not everyone has a penis, a few unspecified sado-masochistic reveries, and so on” (71).

Er dient een tweetal vragen beantwoord te worden: kan een freudiaanse hypothese als bevestigd beschouwd worden wanneer er een concurrerende hypothese is die dezelfde gegevens even goed verklaart? En als, zoals vaak door psychoanalytici wordt beweerd, de psychoanalytische theorie eenvoudiger, dat wil zeggen spaarzamer en systematischer zou zijn dan een concurrerende theorie, is dat dan *op zichzelf* een bewijs voor de waarheid van de theorie? Op beide vragen moet ontkennend geantwoord worden (Erwin, 49 en 56).

Psychoanalytici beweren vaak dat de Freudcritici geen oog hebben voor studies waarin er ondersteuning voor essentiële delen van de psychoanalytische leer is gevonden. Crews toont in *Is psychoanalysis a science?* aan dat dit niet juist is en dat die zogenaamde goed opgezette experimentele studies niet bestaan. De studies waarin deze beweringen inderdaad gedaan worden lijden, aldus Crews, aan “confirmation bias” en “demand characteristics”. Psychoanalytische hypothesen worden niet vergeleken met concurrerende hypothesen, er worden termen van een verdachte vaagheid gebruikt, er worden ondeugdelijke en tendentieuze tests als de Rorschach en Blacky gebruikt, aanwijzingen van onbewuste cognitieve processen worden ten onrechte gezien als bewijs dat het freudiaanse onbewuste aan het werk zou zijn en replicatieonderzoek wordt niet gedaan (Crews, *Is psychoanalysis a science?*).

Karl Popper, die aanvankelijk niet onwelwillend tegenover Freuds psychoanalyse stond, schrijft in *Conjectures and refutations* dat de theorie hem steeds minder bevredigde toen hij zich begon te realiseren dat, hoewel gepretendeerd werd dat het om een wetenschappelijke theorie ging, er meer overeenkomst met primitieve mythes dan met wetenschap was (34). Psychoanalyse bleek domweg niet testbaar, onweerlegbaar. Psychoanalytici menen dat klinische observaties hun theorie bevestigen, maar zij maken daarmee een essentiële fout. Poppers uitleg waarom dat zo is verdient hier uitgebreid geciteerd te worden:

‘[c]linical observations’ [...] are *interpretations in the light of theories* [...]; and for this reason alone they are apt to seem to support those theories in the light of which they were interpreted. But real support can be obtained only from observations undertaken as ‘tests’ (by ‘attempted refutations’); and for this purpose *criteria of refutation* have to be laid down beforehand: it must be agreed which observations, if actually observed, mean that the theory is refuted. But what kind of clinical responses would refute to the satisfaction of the analyst not merely a particular analytic diagnosis but psycho-analysis itself? [...]

Years ago I introduced the term ‘*Oedipus effect*’ to describe the influence of a theory or expectation or prediction *upon the event which it predicts* or describes [...] This is a characteristic and recurrent theme of [...] myths, but one which seems to have failed to attract the interest of the analysts, perhaps not accidentally (Popper, 38n).

Medawar voegt daaraan toe:

[...] if we accept [following Popper] falsifiability as a line of demarcation, we obviously cannot

accept into science any system of thought ([like] psychoanalysis) which contains a built-in antidote to disbelief: that to discredit psychoanalysis is an aberration of thought which calls for psychoanalytical treatment (104).

Erwin heeft in zijn boek geduldig, zeer welwillend en systematisch onderzocht wat er voor en tegen freudiaanse psychoanalyse ingebracht kan worden. Zijn conclusie is vernietigend. Van de theorie, die volgens hem niet zozeer één freudiaanse theorie is maar beter in een zevental minitheorietjes kan worden onderverdeeld⁶, blijft er niet een overeind.

Vier daarvan, de persoonlijkheidstypen, het dynamisch onbewuste met de daarmee samenhangende betekenis van verdedigingsmechanismen, dromen en versprekingen, verdringing en overdracht, blijken (tot nu toe) niet bevestigd te kunnen worden. De drie overige theoretische hypothesen, de oorzaak van psychoneurosen, de theorie dat alle dromen wensvervullingen zijn en dat aan paranoia verdrongen homoseksualiteit ten grondslag ligt, kunnen als domweg fout gebleken beschouwd worden.

Dus: “[m]ost of Freudian theory [is] unsupported by good evidence; a few parts [...] have been disconfirmed. [...] Virtually none of his theory has been confirmed” (Erwin, 292).

Hiermee is niet beweerd dat er niet bepaalde persoonlijkheidstypen zouden bestaan die je desnoods oraal of anaal zou kunnen noemen, maar de vraag is en blijft of dit nou typisch freudiaans is en de veronderstelde etiologie ervan is niet aangetoond. Dat geldt ook voor het onbewuste. Het is tegenwoordig tamelijk onbetwist, ook door niet-psychoanalytici, dat er onbewuste mentale processen zijn, daar is niets freudiaans aan. Een heel ander verhaal is of die een rol spelen bij het ontstaan van psychoneurosen en of je ze op het spoor kunt komen door middel van dromen en versprekingen.

Ook Crews waarschuwt ervoor dat we niet de fout moeten maken om ideeën die al lang elders waren geformuleerd, of ideeën die al eeuwen tot ons menselijke inzicht behoren, op het conto van psychoanalyse te schrijven.

Holland⁷ reports, for example, that research has validated such assertedly psychoanalytic propositions as that “much mental life . . . is unconscious,” that “stable personality patterns form in childhood and shape later relationships,” that “mental representations of the self, others, and relationships guide interactions with others . . .,” and that “personality development is . . . moving from immature dependency to mature interdependency.” Insofar as these vapid truisms constitute the ground to which psychoanalysis has now fled in its retreat from Freud’s heedless guesswork, they illustrate the bankruptcy, not the scientific vindication, of his movement (Crews, *Is Psychoanalysis a science?*).

---

6 Erwin (282):

- het mentale apparaat met zijn bewuste, voorbewuste en onbewuste
- de droomtheorie
- de persoonlijkheidstypen en ontwikkelingsstadia
- de oedipale fase en castratieangst
- de verdedigingsmechanismen
- de etiologie van psychoneurosen en versprekingen
- paranoia

7 Norman Holland is literair criticus en schrijver van het essay *Psychoanalysis as science*, http://www.clas.ufl.edu/ipa/journal/2004_holland08.html, waarop het artikel van Crews *Is Psychoanalysis a science?* een reactie is.

3.2. Kritiek op de psychoanalyse als therapie

Wat is psychoanalyse of psychoanalytische therapie? Volgens Erwin “iedere therapie die op zijn minst enkele onderscheidende freudiaanse elementen bevat, zoals de analyse van overdracht, vrije associatie, droomduiding of de poging om weerstand te doorbreken” (255).

Waarom gaan mensen in therapie?

Omdat ze om de een of andere reden niet gelukkig zijn met hun leven, of, in psychoanalytische termen, omdat ze neurotisch zijn, en hopen door middel van psychoanalytische therapie van hun klachten af te komen. Psychoanalytici beweren dat hun therapieën daarvoor kunnen helpen, er wordt dus een *oorzakelijk* verband verondersteld tussen de therapie en verbetering in de toestand van de patiënt. Sommigen zeggen dat het niet om oorzakelijke verbanden gaat, maar om betekenis- of zingeving en dat dan (natuur)wetenschappelijke criteria niet van toepassing zijn. Anderen weer dat het wel om oorzakelijke verbanden gaat, maar dat de verbanden in psychoanalytische therapie niet op dezelfde manier kunnen of moeten worden vastgesteld als in de natuurwetenschappen. Dit nu, zegt Erwin, is allebei onzin want er worden altijd oorzakelijke verbanden verondersteld, ook als men denkt alleen met betekenisgeving bezig te zijn en bovendien

[...] there is no reason to think that the basic evidential standards for judging psychoanalytic causal claims are different from those appropriate for judging causal claims in the natural sciences (Erwin, 27).

Er moet dus vastgesteld worden of psychoanalytische therapie deze pretenties waarmaakt. Maar hoe toon je dat aan? Wanneer kan een therapie succesvol genoemd worden? Moet hij beter werken dan een placebo? Wat zijn de criteria en wie bepaalt die?

Wat dit laatste betreft, er is veel voor te zeggen dat de patiënt bepaalt of de therapie geslaagd is. Maar als dat het criterium is doemen er weer nieuwe problemen op want de door de patiënt gestelde doelen kunnen onrealistisch of zelfs onwenselijk zijn. En zelfs als ook dat is geëlimineerd, hoe stel je dan vast dat de gestelde doelen ook inderdaad bereikt zijn? De manieren om dit empirisch vast te stellen ontbreken (Erwin, 250).

Nu kan het de cliënt misschien niet schelen wat er nou precies toe heeft bijgedragen dat hij of zij zich na de therapie beter voelt, maar voor een behandeling als orthodoxe psychoanalyse, die zo veel tijd vergt en zo kostbaar is, is het op zijn minst nodig om te weten of de resultaten beter zijn dan van een korte, veel goedkopere placebobehandeling.

Erwins conclusie is:

the existing evidence fails to substantiate the claim that psychoanalysis is generally effective in treating [...] these problems. In fact, there is little, if any, good evidence that the therapy is generally effective in producing any type of therapeutic benefit, and there is no evidence at all that if it does, [...] its contribution is typically greater than that of a credible placebo. (Erwin, 262-3).

Hij stelt dan ook, niet zonder merkbare tevredenheid, aan het eind van zijn boek: “[t]hese verdicts are likely to be final” (296).

3.3. Kritiek op de historische weergave

Freud was niet van ganser harte therapeut, hijzelf zei hierover dat er twee redenen waren om patiënten in analyse te nemen: ten eerste om het onbewuste te leren begrijpen en ten tweede om geld te verdienen (in Dolnick, 1998, 19). Toch heeft hij op dit gebied een respectabele reputatie: niet alleen in de ons onbekende gevallen, die natuurlijk niet te controleren zijn, maar ook in de wel bekende gevallen zoals de Wolvenman en de Rattenman, zou hij genezingen bewerkstelligd hebben.

The Rat Man's case, for example, was "moderately severe", Freud wrote, and "the treatment, which lasted for about a year, led to complete restoration of the patient's personality, and to removal of his inhibitions" (Dolnick, 258).

Patrick Mahony, die een boek aan dit geval heeft gewijd, zet wel een paar kanttekeningen bij Freuds conclusie, maar stelt toch ook dat "[...] at least the crippling effects of the rat symptomatology disappeared, and that was a remarkable therapeutic change within such a short period of time" (Mahony, 1986, 216). Of dit werkelijk zo is, is de vraag in het geval van de Rattenman, waarvan Dolnick schrijft "that he seems not to have been cured" (Dolnick, 259), en soms, zoals door Karin Obholzer wordt aangetoond voor het geval van de Wolvenman, domweg onjuist.

Het begon allemaal met Anna O. Anna O. was geen patiënt van Freud maar van Breuer, een oudere vriend van Freud, waarmee hij in 1895 de *Studien über Hysterie* schreef waarin dit geval uitgebreid besproken werd. Breuer had zijn patiënte, die leed aan hysterie, van haar symptomen genezen met behulp van een behandelingsmethode op basis van een soort praatkuur⁸, die een voorloper is van de latere psychoanalyse. Althans, zo gaat het verhaal. Freud zelf schrijft ook in zijn *Autobiografie* van 1925 dat de zieke voorgoed genezen was. Maar, omdat men later op het spoor is gekomen wie er achter het pseudoniem schuilging, te weten de bekende Bertha Pappenheim, maatschappelijk werker en een van de eerste feministische strijders, is gebleken dat van dit hele verhaal eigenlijk niets klopt. Integendeel, Pappenheim moest de behandeling bij Breuer staken omdat zij moest worden opgenomen in een psychiatrische inrichting. Het verhaal is door zowel Freud als door hen die in zijn voetspoor zijn gevolgd beschouwd als de ontstaansgeschiedenis van de psychoanalytische therapie, de "foundation of psychoanalytic therapy" (Freud in Borch-Jacobsen, 1996, 5) en heeft mythische proporties verkregen, een mythe die al door velen ontmaskerd is maar waaraan in psychoanalytische kringen desondanks hardnekkig vastgehouden wordt⁹.

8 Anna O. besprak in omgekeerde volgorde alle gebeurtenissen waarbij het betreffende symptoom was opgetreden.

9 Een recente illustratie van hoe deze mythevorming tot stand komt is een radio-uitzending van 7 mei jl. naar aanleiding van Freuds geboortedag op 6 mei. In die uitzending van OVT kwamen Harry Stroeken, bekend Nederlands psychoanalyticus, en de Freudcriticus Han Israëls aan het woord over hun verschillende visies op Freud en de psychoanalyse. Ter sprake kwam de door Israëls beweerde en door Stroeken bestreden geschiedvervalsing ten aanzien van, onder andere, Anna O. Stroeken ontkende dat Freud ooit had geschreven dat zij door Breuer genezen was. Zijn woorden "Freud heeft nooit, nergens en helemaal nooit beweerd dat Anna O. beter was na haar behandeling door Breuer, hij wist immers maar al te goed dat dat niet zo was", lieten de

Maar het blijft niet bij dit ene geval. Freud heeft hierna een aantal gedetailleerde gevalsstudies van hemzelf gepubliceerd die, wonderlijk genoeg, allesbehalve demonstraties van de juistheid van zijn psychoanalytische inzichten kunnen worden genoemd (Sulloway in Gelfand en Kerr, 159). Ook Karel van het Reve verbaast zich over dit fenomeen wanneer hij Freuds analyse van het ontstaan en de ontwikkeling van Dostojevski's epilepsie bespreekt:

Wat bij Freud het allermeest treft is zijn volstrekte onverschilligheid tegenover de feiten. [...] De gedachte dat een feit een theorie omver zou kunnen werpen lijkt hem volstrekt vreemd te zijn. [...] Aan welke voorwaarden [...] moeten de feiten voldoen om Freuds theorie omver te werpen? Daarover zwijgt Freud (Van het Reve, 1982, 46).

Vervolgens constateert hij echter smalend dat Freud daar wèl bij vaart:

Dat lijkt me zijn grote kracht. Andere auteurs lokken eigenlijk al meteen een aanval op hun stellingen uit doordat zij hun feiten rangschikken in twee rijen: gunstige en ongunstige voor hun theorie. Die rangschikking ontbreekt bij Freud volkomen, zodat de lezer grote kans loopt niet te merken dat hij wel degelijk met een zwendelaar te doen heeft (idem).

Mahony heeft, naast de Rattenman, nog andere gevalsstudies van Freud (Dora en de Wolfenman), uitgebreid geanalyseerd en kan er niet omheen dat er bij Freuds weergave van de gevallen aardig wat fantasie en inlegkunde te pas is gekomen, hoewel hij zich wel genoodzaakt ziet om steeds weer Freuds verdiensten in deze gevallen te benadrukken.

3.3.1. De Verleidingstheorie

Veel patiënten van Freud waren vrouwen die aan zogenaamde hysterische verschijnselen leden. In 1896 kwam hij met zijn theorie over de oorzaak van hysterie, de al genoemde Verleidingstheorie. Deze theorie hield in dat aan deze ziekte altijd een traumatische seksuele gebeurtenis in de vroegste jeugd ten grondslag ligt, waaraan echter geen herinnering meer bestond. Zorgvuldige en met volharding doorgezette psychoanalyses hadden hem tot deze ontdekking geleid: al zijn (achttien) patiënten vertelden hem uiteindelijk, aldus Freud, over een dergelijke vroegtijdige seksuele ervaring. Het voltooiën van zo'n analyse leidde dan tot genezing. Hij was heilig overtuigd van de juistheid van zijn opvatting en noemde het de ontdekking van een *caput Nili* [de oorsprong van de Nijl, HS]. Deze overtuiging rechtvaardigde hij door te wijzen op het feit dat de achttien hysterische patiënten bij wie hij deze ontdekking had gedaan allen inderdaad dankzij de analyse waren genezen.

Een jaar later liet hij de Verleidingstheorie echter alweer varen, zo blijkt uit de brief die hij op 27 september 1897 aan Fliess schreef, hoewel hij dat pas heel veel later (in 1914) openlijk heeft toegegeven. Over de oorzaken van deze herziening heeft altijd veel onduidelijkheid bestaan. Freud zelf beweerde dat hij zich later had gerealiseerd dat de verhalen over seksueel misbruik niet waar konden zijn: zo wijdverbreid kon deze

luisteraars weinig keus: het moest wel Israëls zijn die zich hier vergiste. Immers, als een gerenommeerd psychoanalyticus, samensteller van de nieuwe Nederlandse editie van Freuds verzameld werk, met zo grote stelligheid beweert dat Freud dit nooit gezegd heeft, dan moet dat wel waar zijn. Jammer alleen dat deze conclusie onjuist is. Israëls kon precies de plaatsen aangeven waar Freud dit had geschreven en die citaten waren niet voor meerdere uitleg vatbaar, zo moest ook Stroeken toegeven. Bij de luisteraars viel dit echter niet meer recht te zetten aangezien dit zich pas na de uitzending afspeelde. (Ik heb de emailcorrespondentie tussen Israëls en Stroeken hierover kunnen inzien.)

perversie onmogelijk zijn. Hij deed toen zijn voor de psychoanalyse cruciale ontdekking dat deze verhalen eigenlijk wensdromen waren, onbewuste fantasieën van zijn patiënten die zij hadden verdrongen.

Waarom verwierp Freud zijn Verleidingstheorie? Psychoanalytici zien dit, in navolging van Freud, als een gelukkige ontwikkeling: het leidde tot de ontdekking van het voor de psychoanalyse zo essentiële Oedipuscomplex. Jeffrey Masson, voormalig analyticus, stelt in 1984 in *The assault on truth* daarentegen dat Freud zijn Verleidingstheorie nooit had moeten opgeven. Hij zou het uit lafheid hebben gedaan omdat hij niet bestand was gebleken tegen de afkeuring die zijn theorie ten deel viel. Hij zou er echter beter aan gedaan hebben om zijn theorie overeind te houden en zo solidair te zijn met patiënten, meestal vrouwen, die zo iets vreselijks was overkomen.

Feit is nu dat beide standpunten gebaseerd zijn op een foute aanname want de bewering dat al die patiënten over het hun aangedane seksuele misbruik zouden hebben verteld klopt niet. De patiënten hebben dit nooit verteld, in ieder geval niet uit eigener beweging¹⁰. De fantasieën waren niet ontsproten aan het brein van de patiënten maar aan dat van Freud zelf. Freud is degene geweest die zijn patiënten steeds heeft voorgesteld dat ze erop voorbereid moesten zijn dat dit de uitkomst van de analyse zou worden. Zijzelf geloofden dit niet en er was aanzienlijke druk voor nodig om hen uiteindelijk te laten toegeven, en zelfs dan hielden ze vol dat ze het zich niet konden herinneren. Feit is ook, zoals Freud wel aan Fliess maar niet publiekelijk toegeeft, dat niet alleen niet alle, maar zelfs *niet één* van de achttien gevallen tot een goed einde was gebracht. Het herzien van de Verleidingstheorie als aanloop tot de ontdekking van het Oedipuscomplex berust dus op een mythe (Israëls, 1993, 213).

Men kan zich, na de vaststelling dat de hele psychoanalyse uiteindelijk gebaseerd is op ondeugdelijk materiaal, de moeite besparen om te onderzoeken of de theorie onjuist of onweerlegbaar is, stelt Israëls in *De Weense kwakzalver* (1999, 12). Sulloway zegt eigenlijk hetzelfde:

Thus, errors and methodological shortcomings entailed in psychoanalytically reconstructed history are potentially telling for psychoanalysis itself. Insofar as psychoanalysts have repeatedly censored and distorted the history of their own discipline, they may well be doing the same thing in reconstructing the case histories of their patients (in: Gelfand en Kerr, 1959).

Hetgeen, zoals we net hebben gezien, precies is wat er is gebeurd.

3.4. Kritiek op Freuds onwetenschappelijke (buitenwetenschappelijke) methodes

Wetenschappelijke integriteit was, zoals we inmiddels gezien hebben, niet Freuds sterkste punt. Maar hij schuwde ook oneigenlijke en oncollegiale methodes niet om zijn opponenten uit te schakelen. Freud kon geen onderscheid maken tussen kritiek en aanval en beschouwde iedereen die zijn bevindingen in twijfel waagde te trekken als vijand (Esterson, 172).

---

10 Voor een uitvoerige en heldere uiteenzetting van deze kwestie verwijs ik naar *Het geval Freud* van Han Israëls (174-215).

Breuer, met wie hij zo nauw had samengewerkt, werd nadat de breuk tussen hen een feit was door Freud zwartgemaakt door hem te betichten van onoprechtheid inzake de afloop in de kwestie Anna O. En dat terwijl het nota bene Freud zelf geweest moet zijn die Breuer ertoe had aangezet om die problematische afloop van de therapie weg te laten uit zijn publicatie daarover (Israëls, 1993, 155). Toen zijn beste vriend Fliess begon te twijfelen aan de juistheid van Freuds ideeën en met theorieën kwam die hij als in strijd met de zijne beschouwde, of met theorieën die hij juist wel graag als de zijne wilde beschouwen (en later ook deed, zoals het idee over biseksualiteit) leidde dit tot grote ruzie en wilde hij niets meer van hem weten. Zijn meest talentvolle medeanalytici, Adler en Jung, werden niet langer naast hem getolereerd toen zij nadrukkelijk een eigen inbreng begonnen te krijgen. Toen hij vond dat Adler zich naar zijn smaak wat al te kritisch uitliet over bepaalde aspecten van de psychoanalytische theorie werkte hij hem uit de *Weense Psychoanalytische Vereniging* en betitelde hem als paranoïcus (Handlbauer, 177). Ook Jung, die toch lang door Freud beschouwd was als een zoon en was aangewezen als zijn opvolger werd gedwongen de *Psychoanalytische Vereniging* te verlaten. Hij beklagde zich letterlijk over Freuds onvermogen om inhoudelijk op kritiek in te gaan en in plaats daarvan te diagnosticeren en te interpreteren (Breger, 229).

Het verlaten van Adler van de *Psychoanalytische Vereniging* en een dreigende breuk met Jung in het vooruitzicht, bracht Jones ertoe aan Freud voor te stellen om een geheime groep van trouwe supporters in te stellen om Freud en de Beweging te beschermen tegen ketterij. Freud vond het een fantastisch idee en benadrukte dat het een strikt geheim genootschap diende te zijn. Het *Comité* bestond uit Jones, Ferenczi, Rank, Abraham, en Sachs, die door Freud allemaal als volstrekt loyaal werden beschouwd. Later, in 1919, kwam daar Max Eitingon nog bij. Om het geheime en plechtige van het genootschap te onderstrepen gaf Freud aan elk van de leden een antieke, kostbare ring. Grosskurth stelt, in haar toepasselijk getitelde boek *The secret ring* dat “[t]he Secret Committee serves as a metaphor for the psychoanalytic movement itself” (15).

3.5. Politieke kritiek op psychoanalyse

De psychoanalytische kritiek krijgt bij Jaspers, in zijn naoorlogse publicaties, een politieke en maatschappelijke dimensie. “De psychoanalyse [...] is een moderne vorm van totalitarisme die de onvoorwaardelijkheid van het existentiële handelen verwisselt met de zijnszekerheid van een vermeend totaalweten van de mens” (Pluymakers, 146). En, aldus Jaspers, “[d]er Freudianismus ist eine Glaubensbewegung geworden – im Gewande der Wissenschaft. Mit einem Glauben läßt sich nicht diskutieren” (Jaspers, 1948, 647). Dit sluit precies aan bij wat Webster daar decennia later over schrijft:

[...] intellectual totalitarianism is not simply an aberration from our central intellectual tradition but a pattern which recurs with such regularity that it appears to be a normal phenomenon rather than an abnormal one - one which is perhaps endemic in any culture which has been shaped by monotheism. [...] our culture has again and again demonstrated a seeming predilection for global, theory-centred doctrines of human nature in which empirical evidence has been either ignored or eclipsed. Lest there should be any doubt about the continuing appeal of such over-arching doctrines, the example of psychoanalysis itself should be sufficient to dispel such doubt (445).

3.6. De kritiek samengevat

Tot slot verdient Frederick Crews' in één zin samengebalde kritiek op de anti-empirische kenmerken van de psychoanalytische beweging hier integraal aangehaald te worden, omdat er waarschijnlijk niemand is die dat beter en bondiger (en vernietigender) heeft gedaan dan hij in zijn *The memory wars*:

They include its cult of the founder's personality; its casually anecdotal approach to corroboration; its cavalier dismissal of its most besetting epistemic problem, that of suggestion; its habitual confusion of speculation with fact; its penchant for generalizing from a small number of imperfectly examined instances; its proliferation of theoretical entities bearing no testable referents; its lack of vigilance against self-contradiction; its selective reporting of raw data to fit the latest theoretical enthusiasm; its ambiguities and exit clauses, allowing negative results to be counted as positive ones; its indifference to rival explanations and to mainstream science; its absence of any specified means for preferring one interpretation to another; its insistence that only the initiated are entitled to criticize; its stigmatizing of disagreement as 'resistance', along with the corollary that, as Freud put it, all such resistance constitutes "actual evidence in favour of the correctness" of the theory and its narcissistic faith that, again in Freud's words, "applications of analysis are always confirmations of it as well" (61-2n).

4. Verklaring van Freuds overtuigingen

Hoe is het te verklaren dat een theorie als die van Freud op dat moment ontstond? En hoe kan het dat Freud, ondanks alle bewijzen van het tegendeel, bleef geloven in de houdbaarheid van zijn eigen ideeën?

4.1. De tijdgeest en de toenmalige stand van de wetenschap

Volgens Webster was de tijd aan het eind van de 19de eeuw rijp voor een theorie over de menselijke natuur. Darwins *Origin of species*, dat in 1859 verscheen, haalde de opvatting onderuit dat wetenschap zich tot een bepaald gebied dient te beperken en dat de menselijke natuur daar buiten valt. Pas door zijn theorie werden de grondslagen van die traditionele manier van denken door wetenschap zelf ontkracht. T.H. Huxley zag Darwins theorie als een aanzet tot "the domination of Science over regions of thought into which she has, as yet, hardly penetrated" (in Webster, 452). En, nog steeds volgens Webster, Freud was een van de vele 19de-eeuwse denkers die probeerden deze revolutie gestalte te geven en uit te dragen. Het is duidelijk dat hem dat niet gelukt is, maar hij sloot wel aan bij de behoefte aan een theorie van de menselijke natuur.

Het onbewuste, zo centraal in zijn leer, genoot in zijn tijd een enorme belangstelling, hij had, anders dan hijzelf wilde doen voorkomen, honderden voorgangers die een onbewuste veronderstelden. In *The unconscious before Freud* stelt Whyte dat

[...] it cannot be disputed that by 1870-1880 the general conception of the unconscious mind was a European commonplace, and that many special applications of this general idea had been vigorously discussed for several decades (169-70).

En zijn nadruk op seksualiteit, bijvoorbeeld, paste volkomen in de tijd van het Westen aan het eind van de 19de eeuw, zijn seksuele theorieën konden zo'n succes hebben

omdat ze daar in zeer vruchtbare aarde vielen (Esterson, 159; zie ook Cioffi).

De psychologie als empirische wetenschap stond in de kinderschoenen, Wilhelm Wundt had in 1879 met de oprichting van zijn laboratorium in Leipzig de eerste aanzet daartoe gegeven, en ook Freud, als medicus en met zijn ervaring in het fysiologische laboratorium van Ernst Brücke, voelde de behoefte om zijn ideeën empirisch te onderbouwen.

Deze factoren leidden ertoe dat Freud met zijn ideeën op de juiste plaats en de de juiste tijd kwam: de psychoanalyse, aldus Lauteslager en Van Hoorn, “wortelt in de negentiende-eeuwse natuurwetenschap [en] stelt een typisch romantisch idee als het onbewuste centraal” (19).

4.2. Freuds persoonlijkheid

Freud was de oudste van zeven kinderen en de lieveling van zijn moeder, haar “golde-ner Sigi”. Op gevaar af nu zelf het verwijt te krijgen ten prooi te vallen aan de verleidingen van een psychoanalytische duiding, lijkt het niet vergezocht om te stellen dat dit invloed op zijn persoonlijkheid en verdere levensloop heeft gehad. Freud zegt hier zelf over:

Ich habe gefunden, daß die Personen, die sich von der Mutter bevorzugt oder ausgezeichnet wissen, im Leben jene besondere Zuversicht zu sich selbst, jenen unerschütterlichen Optimismus bekunden, die nicht selten als heldenhaft erscheinen und den wirklichen Erfolg erzwingen (Gesammelte Werke II/III, 404).

Er werden door zijn ouders hoge eisen aan hem gesteld en er was hem veel aan gelegen om aan hun verwachtingen te voldoen. Hij wist al heel vroeg, nog voordat hij ook maar enige bekendheid genoot, dat hij beroemd wilde worden, zoals blijkt uit wat hij in 1885 aan zijn verloofde Martha schreef. Hij vertelde haar dat hij al zijn geschriften en een groot deel van zijn brieven tot dan toe had vernietigd en gaf daarvoor als reden dat hij het zijn latere biografen niet al te makkelijk wilde maken!

Er is daarnaast ook een banalere verklaring voor zijn koortsachtige zoektocht naar roem: zijn regelmatige en niet geringe gebruik van cocaïne vanaf 1884 tot eind jaren negentig. Volgens Thornton zijn er overvloedige bewijzen dat Freud, toen hij zijn centrale concepten formuleerde, onder invloed van deze drug verkeerde. Bijvoorbeeld over de rol die hij aan seksualiteit toedicht schrijft zij in *Freud and cocaine*:

Freud was showing an increasing preoccupation with the more deviant aspects of sexuality; this would have been the expected course of events arising from his chronic cocaine usage. [...] many physicians who had the care of addicts found that the increased sexuality with cocaine use frequently took the form of perverse and deviant practices (189).

Aan Thorntons werk is lange tijd, noch door psychoanalytici, maar ook niet door de critici, aandacht besteed of, wanneer dat wel gebeurde, in negatieve termen. Dit komt mede, volgens Webster, omdat ze er te veel mee wil verklaren. Zoals Crews, die overigens ook de verdiensten van haar onderzoek erkent, in *Skeptical engagements* over haar stelling schrijft:

Neither the origins, nor the inadequacies of Freud’s doctrine can be properly understood on that basis. His psychic troubles in the later 1890’s, whether or not they were brought on by cocaine, did get hypostatized in his general theory of neurosis, but the greater part of that theory was demonstrably rooted in other sources – sources that have been coming to light only recently [...] (65).

Ook Webster ziet wel bezwaren aan Thorntons boek maar noemt haar toch “Freud’s

most neglected and undervalued critic” (114).

John Farrell brengt Freuds persoonlijkheid, of beter gezegd zijn psychopathologie, naar voren in *Freud's paranoid quest*. Ook hij baseert zich op Thorntons “unjustly neglected work” voor wat betreft haar verklaring van Freuds paranoia door zijn cocaïnegebruik. Farrell stelt dat Freud het volledige spectrum aan paranoïde kenmerken vertoont: “grandiosity, centrality, the perception of hostility in the social environment, irrational fears of persecution, obsessive concern with autonomy and control, massive projection and the most far-flung possible interpretive system of suspicion” (213). En Farrell neemt Freuds volgelingen, alle psychoanalyseaanhangers die na hem kwamen, in een moeite mee in deze diagnose:

[...] in essence what [psychoanalysis offers us] is a repetition of Freud's own Quixotic psychomathology, his own paranoid quest. What was contingently true of Freud – that he was relentlessly suspicious, competitive, hostile, and heroically embattled – becomes, through the force of his imagination, true for those who are willing to accept the necessity of his assumptions (216).

5. Verklaring van zijn populariteit

Hoe komt het dat psychoanalyse zo'n enorme populariteit heeft genoten en dat nog steeds doet, ondanks het feit dat noch van de persoonlijkheidstheorie, noch van haar therapeutische pretenties, noch van haar historische beweringen over de beweging als ook over de gevalsstudies iets overblijft?

5.1. Freuds retorische gaven

Freud had een enorm retorisch talent waarmee hij anderen, en waarschijnlijk ook zichzelf, wist te overtuigen van de feitelijkheid van zaken waarvan dat in de verste verte niet vaststond. Een van zijn vaste procedures daarbij was om een fenomeen dat hij wilde verklaren te beschrijven, vervolgens een sprong te maken naar dingen die daarmee volgens hem verband hielden, dat verband voor te stellen als evident en dan te stellen dat het te verklaren fenomeen dat immers aantoonde. En dat vaak met een stelligheid die aan enige twijfel geen enkele ruimte liet. De verblufte toehoorder of lezer, die dit allemaal niet zo gauw kan volgen, wordt vervolgens onder druk gezet om deze redenering te onderschrijven door zinsneden als: “we hebben immers al aangetoond” of “zoals we allemaal weten”. Je moet wel van goeden huize komen om dan nog te durven opperen dat je de beginstelling al niet kon nakomen. Freud heeft in deze zin veel van een goochelaar: je begrijpt niet wat je ziet en het gaat allemaal zo vlug dat, voordat je je er rekenschap van hebt kunnen geven wat je nu precies gezien hebt alles al weer weg is en het volgende onbegrijpelijke fenomeen zich aan je vertoont. Als er dan ondertussen voetstoots vanuit wordt gegaan, zoals uit Freuds tussenopmerkingen blijkt, dat ieder weldenkend mens nog steeds bij de les is, beken dan maar eens dat jij daar niet meer bij hoort. Je wilt ook niet de domste van de klas zijn.

Wilcocks wijst, door een vergelijking te maken met de receptie van de mystificatie van Edgar Allen Poes *Maelzel's chess player*, die volgens hem serieuzer was dan Poe de lezer wilde doen geloven, op de macht van retorica:

[...] the very *reception* of Poe's essay for more than a century is in itself a testimony to the power of rhetorical deceit and should serve as a salutary reminder to those who have succumbed to the wiles of the Viennese artificer (Wilcocks, 1994, 174).

Freud werd, zoals we in het voorafgaande gezien hebben, voortdurend geconfronteerd met beweringen van hemzelf die niet bleken te kloppen. Bovendien had hij er maar al te vaak actief aan bijgedragen om sprookjes de wereld in te helpen. Zijn reactie in het openbaar was dan vaak om dat óf te negeren, om te doen alsof er van geen strijdigheid sprake was, óf zaken uit het verleden die niet meer pasten bij de huidige beweringen gewoon dusdanig anders voor te stellen dat ze weer klopten met de nieuwe feiten. Deze trucs hebben grotendeels gewerkt. Dat hij in zijn brieven, vooral in die aan Fliess, wel open kaart speelde en zijn zorgen uitsprak over het kunnen uitkomen van zijn leugentjes om bestwil, zoals hij ze zelf waarschijnlijk zag, was tot aan de publicatie van de ongecensureerde versie van deze brieven in 1985 niet bekend.

Hij had ook een geraffineerd gevoel voor timing, hij voelde haarfijn aan hoe lang iets verzwegen moest worden en wanneer de kust veilig genoeg was om met een nieuwe versie te komen. Zo heeft het, zoals gezegd, tot 1914 geduurd voordat hij openlijk over het herzien van zijn Verleidingstheorie schreef, terwijl die herziening al in 1897 had plaatsgevonden.

Een ander aspect van zijn retorica was zijn niet aflatende publicatiedrift. Er verscheen van zijn hand een onophoudelijke stroom van artikelen en boeken waarin steeds weer op hetzelfde gehamerd werd. Het effect daarvan was dat de indruk ontstond dat dit wel een bewijs moest zijn voor de juistheid van zijn theorieën. Bovendien vulde de theorie ook een leemte: er was geen andere theorie die dezelfde verklarende kracht had.

Geleidelijk ontstond er een zichzelf versterkend proces: psychoanalyse werd bekend, werd geaccepteerd door steeds meer mensen, kreeg steeds meer aanhangers, werd geïnstitutionaliseerd. Hoe zou een zo officiële status bereikt kunnen zijn wanneer het niet een respectabele en bewezen theorie en praktijk betrof? (Gellner, 193). Zoals de psychiater Anthony Storr ook zegt: psychoanalyse heeft zo'n onontkoombare invloed op ons denken gehad, het moet wel met iets dieps in ons resoneren¹¹.

Webster stelt daar echter tegenover dat

[...] the vitality of the psychoanalytic tradition should not be taken as confirmation of the validity of Freud's theories [...] it is owed not to any intellectual factor but to Freud's own remarkable and charismatic personality and the heroic myth which he spun around himself [...] it would be difficult to overestimate the extent to which Freud's messianic personality has profoundly distorted the perception of his theories (9).

5.2. De tijdgeest

De nieuwe professie bloeide in de toenemend geseclariseerde westerse wereld. Zowel Gellner als Webster leggen de nadruk op het seculier-religieuze karakter van de psy-

---

11 Maar deze zelfde Storr zegt later dat het Freuds voornaamste prestatie was om een vruchtbare bodem te vormen van foute hypothesen waarvan we veel hebben geleerd om die te verwerpen (Storr in Esterson, 253).

choanalytische onderneming. Dit religieachtige, om niet te zeggen sekteachtige karakter van de psychoanalytische theorie en beweging, met haar autoriteitsargumenten, haar inwijdingsrituelen in de vorm van een leeranalyse, haar esoterische karakter en haar geheime genootschap om Freud en zijn theorie tegen kritiek van buiten te beschermen, past ons beter dan we denken en misschien zouden willen.

[it is] generally assumed that modern thinkers have succeeded in freeing themselves from the superstitious and theological modes of thought which dominated those intellectuals who belonged to an era of faith. [...] For although such secular theories have evidently shed the theism of Christianity, it is not at all clear that they have repudiated the view of human nature which was once associated with creationist theology, and with Judaeo-Christian doctrines of sin and redemption (Webster, 7).

Het lijkt misschien vreemd het begrip zonde als onderdeel van Freuds leer te zien waar hij juist de naam heeft een seksuele vrijdenker te zijn. Toch signaleert Webster overeenkomsten waar seksualiteit die alleen maar op plezier en niet op procreatie gericht is, zowel in de Christelijke als in de freudiaanse leer als onnatuurlijk gezien wordt. Er zijn wat dit betreft “complex threads of cultural continuity which joined the medieval Church to nineteenth-century medicine in general and to nineteenth-century sexuality in particular” (190). En psychoanalyse als therapie is in zekere mate als een seculiere vorm van biecht te beschouwen.

Ook anderszins paste Freud in zijn tijd. Tegengesteld aan wat hij zelf altijd beweerde waren zijn theorieën lang niet zo omstreden en taboe als hij wilde doen voorkomen. Er werden bijvoorbeeld wel wat wenkbrauwen gefronst over de allesoverheersende rol die Freud aan seksualiteit toebedacht in de etiologie van de neurosen, maar het onderwerp zelf was eerder populair dan taboe.

Hij appelleerde met zijn nadruk op seksualiteit aan een belangstelling die er altijd bij mensen bestaat voor dit onderwerp, ook na zijn dood en ook in onze tijd is seksualiteit een onderwerp dat zich van een door iedereen gedeelde interesse verzekerd weet. En tegenover de saaie, strenge, moeilijke exacte wetenschappen is een discipline die zich met het soort onderwerpen bezighoudt dat iedereen na aan het hart ligt een verademing.

5.3. Het verklarend vermogen van de psychoanalyse

Dit sluit ook aan bij een behoefte van mensen om hun gedrag en gevoelens in het algemeen te kunnen begrijpen en verklaren. Psychoanalyse lijkt een antwoord te bieden op waarom en hoe we de persoon zijn geworden die we zijn. Dat spreekt mensen aan, zij zijn betekeniszoekende wezens en hebben een sterke neiging om betekenis in gebeurtenissen te zien of te lezen (Esterson, 251). Psychoanalyse lijkt alles te kunnen verklaren, er is geen fenomeen zo vreemd of ambivalent of de psychoanalyse kan vertellen hoe het zit. Zelfs als de feiten in strijd lijken te zijn met de theorie, dan nog is dat weer een bewijs voor de juistheid van de theorie. Psychoanalyse valt niet te ontcrachten. Elke kritiek erop kan wegverklaard worden met hetzelfde instrumentarium waarvan de juistheid nou juist nog moest worden aangetoond: kritiek is weerstand om de implicaties van de theorie te erkennen. De cirkel is altijd rond.

Borch-Jacobsen & Shamdasani zeggen hierover: “het succes van de theorie is te verklaren uit het waarheidsgehalte ervan en het waarheidsgehalte, op zijn beurt, blijkt uit

het succes” (31, vert. HS). Het komt daarbij goed uit dat psychoanalytici de enigen zijn die bevoegd zijn hierover te oordelen, je kunt het niet beoordelen als je er [in leeranalyse, HS] niet zelf doorheen bent gegaan (Gellner, 147).

Op het eerste gezicht is die onuitputtelijke, alles verklarende capaciteit indrukwekkend en heel aantrekkelijk. En wanneer alles echt niet meer valt vol te houden beroept men zich op het feit dat het helemaal niet gaat om het empirisch aantonen van de waarheid maar om veel wezenlijkere en diepere zaken zoals verklarend vermogen, interne coherentie en de rijkdom aan psychologisch inzicht. “[T]he conceptual world [of Freud’s admirers] free-floats in regions largely beyond such mundane considerations” (Ester-son, 252-3). Vooral voor wetenschappers uit de ‘zachte sector’ is dit een redenering waarbij zij zich thuis kunnen voelen,

[...] psychoanalytic explanations appeal to those interested in history, philosophy, and the arts, and especially in literature and literary criticism, precisely because they already have a high degree of tolerance for other equally indeterminate endeavors (Macmillan, 619).

Ook het intrigerende fenomeen van onze dromen kreeg een plaats, eindelijk kon aan de vaak bizarre en onbegrijpelijke taferelen die ons ’s nachts bezighouden een betekenis worden toegekend.

6. Conclusie

Voor mensen die hun hele intellectuele en werkzame leven in dienst van de psychoanalyse hebben gesteld staan er natuurlijk enorme belangen op het spel. Het is niet eenvoudig om, als je je met deze doctrine hebt vereenzelvigd en er je brood mee verdient, toe te geven dat dat op een grote vergissing blijkt te berusten.

Ditzelfde mechanisme geldt voor patiënten die een jarenlange therapie hebben gevolgd waarin ze heel veel uren, energie en geld hebben gestoken. Zij hebben zich met hun hele hebben en houden en in het volste vertrouwen overgeleverd aan een gang van zaken die ze niet begrepen en in beginsel vast vreemd vonden, maar waarvan hun werd verzekerd dat het nodig was en zou leiden tot een zinvoller en dieper beleefd leven. Geef dan maar eens toe dat dat allemaal voor niks was en dat je met een kwakzalver te maken hebt gehad. Dat vergt meer kracht en moed dan je redelijkerwijs van mensen kunt verwachten.

Maar hoe vervelend zoiets voor de betrokkenen ook moge zijn, het gaat hier om een zakelijk debat over de wetenschappelijke houdbaarheid van een theorie en haar toepassingen en, omdat dat bij psychoanalyse onlosmakelijk met elkaar verbonden is, om de historische juistheid van haar claims. Persoonlijke belangen en eventuele menselijke tragedies dienen daaraan ondergeschikt te zijn.

Freud heeft op allerlei manieren geprobeerd om het beeld te doen ontstaan dat hij een eenzame, onverschrokken, dappere pionier was, die de moed had allerlei nieuwe, controversiële zaken aan de orde te stellen waar niemand het over durfde te hebben. Zaken die vervolgens met argwaan, hoon en vijandigheid werden ontvangen. Dit is in strijd met de feiten, maar de mythetvorming is wel gelukt, dit is nog steeds het beeld dat velen vandaag de dag van hem hebben. Zijn hele leven kan eigenlijk gezien worden als een lang volgehouden project om zichzelf en zijn geesteskind de psychoanalyse te promoten.

Dit geesteskind, zo blijkt uit het voorafgaande, kan maar het beste beschouwd worden als een doodgeboren kindje. Zowel de wetenschappelijke methode (de vrije associatie en de droomduiding) als de theorie (het Onbewuste, het Oedipuscomplex, weerstand en verdringing) als de hierop gebaseerde therapie, zijn ontmaskerd als ondeugdelijk, niet werkzaam en gebaseerd op leugens.

Freud was, without doubt, a genius, not of science, but of propaganda, not of rigorous proof, but of persuasion, not of the design of experiments, but of literary art. His place is not, as he claimed, with Copernicus and Darwin, but with Hans Christian Andersen and the Brothers Grimm, tellers of fairy tales (Eysenck, 208).

Het is inderdaad een sprookje, vluchtig, onwaar, irreëel, maar met een betoverende aantrekkingskracht. Het sprookje van de kleren van de keizer.

Geraadpleegde literatuur

Borch-Jacobsen, Mikkel

How Fabrications Differ from a Lie

In: London Review of Books, vol. 22 (2000) no. 8 (April)

Bespreking van: Der Fall Freud: Die Geburt der Psychoanalyse aus der Lüge
by Han Israëls trans. Gerd Busse. Europäische Verlagsanstalt, 247 pp
utz TE 80

Buhle, Mari Jo

Feminism and its discontents : a century of struggle with psychoanalysis. Cam-
bridge : Harvard University Press, 1998
38B 1907

Crews, Frederick.

Reply to Holland : is psychoanalysis a science?

Elektronisch doc. op Butterfliesandwheels.com (fighting fashionable nonsense)
URL: www.butterfliesandwheels.com/articleprint.php?num=73

Voorpubl. van kritiek op art. "Psychoanalysis as science" door Norman N.
Holland in The scientific review of alternative medicine, vol. 9 (2005) no. 1
(spring/summer)

Freud and the history of psychoanalysis / ed. by Toby Gelfand, John Kerr. -
Hillsdale, NJ [etc.] : The Analytic Press, 1992
usoc 052G 019

Freud, Sigmund

-Gesammelte Werke : chronologisch geordnet / Sigmund Freud ; [unter Mitw.
von Marie Bonaparte hrsg. von Anna Freud ... et al.]. - London : Imago ; Frank-
furt : Fischer, 1940-1987. - 18 dl.

Vanaf 1961 uitg. bij Fischer te Frankfurt
usoc 020J 007

-The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904 / transl.
[from the German] and ed. by Jeffrey Moussaieff Masson. - Cambridge, MA
[etc.] : Belknap Press of Harvard University Press, 1985
41B 474

Köhler, Thomas

Anti-Freud-Literatur von Anfängen bis heute : zur wissenschaftliche Fundie-
rung von Psychoanalyse-Kritik. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996
usoc 052E 016

Lauteslager, Max [en] Willem van Hoorn

Psychoanalyse. - Amsterdam [etc.] : Swets & Zeitlinger, cop. 1988. - (Psycho-
logische paradigma's ; 1)
TB 9049 (1)

Popper, Karl

Conjectures and refutations : the growth of scientific knowledge. - 3rd ed.
[rev.]. - New York : Harper, [1969]

Oorspr. uitg.: 1963

24B 8330

Reve, Karel van het

Freud, Stalin en Dostojevski. - Amsterdam : Van Oorschot, 1982

Deels in gewijzigde vorm eerder verschenen in dag- en maandbladen

3A 5368

Schimek, Jean G.

Fact and fantasy in the seduction theory : a historical review

In: Journal of the American Psychoanalytic Association, 35 (1987) 4, p. 937-965

UB 1TB 3402

Lijst van tentoongestelde literatuur

Adam, Émile

Le Freudisme : étude historique et critique de méthodologie psychothérapeutique. - Colmar : Alsatia, 1923
KM- 'JO 17

Alexander, Rosie

Folie à deux : an experience of one-to-one therapy / Rosie Alexander [with an afterword by Ernesto Spinelli]. - London [etc.] : Free Association Books, 1995
47B 1358

Bénesteau, Jacques

Mensonges freudiens : histoire d'une désinformation séculaire / Jacques Bénesteau ; préface de Jacques Corraze. - Sprimont : Mardaga, 2002
51B 9711

Borch-Jacobsen, Mikkel

-Folies à plusieurs : de l'hystérie à la dépression. - Paris : Empêcheurs de penser en rond, 2002
20A 8679
-Remembering Anna O : a century of mystification / Mikkel Borch-Jacobsen ; transl. by Kirby Olson in collab. with Xavier Callahan and the author. - New York [etc.] : Routledge, 1996
Vert. van: Souvenirs d'Anna O.
usoc 052G 062

Borch-Jacobsen, Mikkel [et] Sonu Shamdasani

Le dossier Freud : enquête sur l'histoire de la psychanalyse. - Paris : Les Empêcheurs de penser en rond, 2006
20A 8678

Boudry, Maarten

De naakte keizers van de psychoanalyse: de immunisatiestrategieën van een pseudowetenschap. - [S.l. : s.n.], 2006
Thesis / Universiteit van Gent

Bouveresse, Jaques

Wittgenstein reads Freud : the myth of the unconscious / Jacques Bouveresse ; transl. by Carol Cosman ; with a forew. by Vincent Descombes. - Princeton, NJ [etc.] : Princeton University Press, cop. 1995. - (New French thought)
Vert. van: Philosophie, mythologie et pseudoscience : Wittgenstein, lecteur de Freud . - Paris : Éd. de l'éclat, cop. 1990

Breger, Louis

Freud : darkness in the midst of vision. - New York [etc.] : Wiley, cop. 2000
48B 4093

Buekens, Filip

Freuds vergissing. - Baarn : United Media Company, 2006

Bumke, Oswald

Psychoanalyse : eine Kritik. - Berlin : Springer, 1931.
51B 8508

Campbell, Coyne Herbert

Induced delusions : the psychopathy of Freudism. - Chicago : Regent Press,
[1957]
23B 3907

Cioffi, Frank

-Freud and the question of pseudoscience. - Chicago, IL [etc.] : Open Court,
1998
usoc 052E 001
-Was Freud a liar?
In: The listener; vol. 91 (1974) afl. 2341 (feb), p. 172
TD 111

Colby, Kenneth Mark

Energy and structure in psychoanalysis. - New York : Ronald Press Company,
1955
23B 4752

Constructivisme et psychanalyse / débat entre Mikkel Borch-Jacobsen et
Georges Fischman ; animé par Bernard Granger. - [Paris] : Cavalier Bleu, 2005
20A 8680

Crews, Frederick C.

-Follies of the wise : dissenting essays. - Emeryville, CA : Shoemaker & Hord,
2006
52B 1142
-Skeptical engagements / New York [etc.] : Oxford University Press, 1986
19A 5378

Critical essays on psychoanalysis / ed. by Stanley Rachman. - Oxford [etc.] :
Pergamon, 1963
23B 3901

Dalbiez, Roland

La methode psychanalytique et la doctrine freudienne / par Roland Dalbiez ;
préface du Henri Claude. - Paris : Desclée de Brouwer, 1936. - 2 dl.
I: Exposé. II: Discussion

Proefschrift Parijs
PARIS LITT 1936 NO27 en NO28

Dieren, E. van

-“Futuristische” behandeling van zielszieken : (Freud’sche psycho-analyse ; zoogenààmde “Zielsontleding”) : wetenschap of waanzin? : weldaad of misdaad? - Haarlem : “Amicitia”, 1927

Zeer vermeerderde omwerking van een lezing, 24 Sept. 1925

KM ’JO 45

-Prof. Freud : de uitvinder van de z.g. psychoanalyse of te wel ’diepte’-zielkunde en het door velen onderschatte perverse gevaar. - Baarn : Hollandia, 1932

33B 8625

Dolnick, Edward

Madness on the couch : blaming the victim in the heyday of psychoanalysis / New York : Simon & Schuster, cop. 1998

48B 7036

Drigalski, Dörte von

Blumen auf Granit : eine Irr- und Lehrfahrt durch die deutsche Psychoanalyse.

- 27.-29. Tsd. - Köln : Ullstein, 1987

Oorspr. uitg.: cop. 1979

7A 3070

Dufresne, Todd

-Killing Freud : twentieth-century culture and the death of psychoanalysis. - London [etc.] : Continuum, 2003

20A 7045

-Tales from the Freudian crypt : the death drive in text and context. - Stanford, CA : Stanford University Press, 2000

51B 1750

Ellenberger, H. F.

-The story of ’Anna O’ : a critical review with new data

In: Journal of the history of the behavioral sciences, vol. 8 (1972) 3 (July), p. 267-279

Bibl. Sociale Wetensch.

-The discovery of the unconscious : the history and evolution of dynamic psychiatry. - 2nd pr. - New York : Basic Books, 1970. - (Harper torchbooks ; 5091)

1st pr.: 1970

35B 9919

Errors in linguistic performance : slips of the tongue, ear, pen, and hand / ed. by Victoris A. Fromkin. - New York [etc.] : Academic Press, 1980
 Papers presented at a special Working Group on speech errors held at the 12th International congress of linguists in Vienna, Austria, in 1977
 9B 4356

Erwin, Edward

A final accounting : philosophical and empirical issues in Freudian psychology. - Cambridge, MA : MIT Press, 1996
 usoc 052E 003

Eschenroeder, Christof T.

Hier irrte Freud : zur Kritik der psychoanalytischen Theorie und Praxis. - München [etc.] : Urban & Schwarzenberg, 1984. - (U-&-S-Psychologie)
 13B 1307

Esterson, Allen

Seductive mirage : an exploration of the work of Sigmund Freud. - Chicago [etc.] : Open Court, 1993
 51B 7051

Eysenck, H.J.

-Decline and fall of the Freudian empire. - Harmondsworth, Middlesex [etc.] : Viking, 1985
 13B 8688
 -The effects of psychotherapy : an evaluation
 In: Journal of Consulting Psychology, 16 (1952), p. 319-324
 Bibl. Sociale Wetensch.

Eysenck, Hans J. and Glenn D. Wilson

The experimental study of Freudian theories. - London : Methuen, 1973. - (Methuen's manuals of modern psychology)
 31B 2104

Farrell, B.A.

The standing of psychoanalysis. - Oxford [etc.] : Oxford University Press, 1981. - (Opus : 100)
 3A 3640

Farrell, John

Freud's paranoid quest : psychoanalysis and modern suspicion. - New York [etc.] : New York University Press, cop. 1996
 usoc 020J 042

Firestone, Shulamith

The dialectic of sex : the case for feminist revolution. - London : Cape, 1971
 34B 1697

Flugel, J.C.

Man, morals and society : a psycho-analytical study. - New York, NY : International Universities Press, 1945
23B 2923

Freud : appraisals and reappraisals / ed. by Paul E. Stepansky. - [S.l.] : Analytic Press, 1986. - (Contributions to Freud studies ; vol. 1)
14B 468

Freud under analysis : history, theory, practice : essays in honor of Paul Roazen / ed. by Todd Dufresne. - Northvale, NJ [etc.] : Jason Aronson, 1997
37B 4456

Friedan, Betty

The feminine mystique. - Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books, 1979
Oorspr. uitg.: 1963
10A 1249

Gautier, J.

Freud a menti. - Périgny-sur-Yerres, Mandres-les-Roses : CEVIC, 1977. - (Éditions de "la vie claire")
51B 9965

Gellner, Ernest

The psychoanalytic movement : or the coming of unreason / London : Paladin, 1985
6A 8181

Greer, Germaine

The female eunuch. - Repr. - London : MacGibbon & Kee, 1971
Oorspr. uitg.: 1970
9B 1406

Grosskurth, Phyllis

The secret ring : Freud's inner circle and the politics of psychoanalysis. - London : Cape, 1991
51B 1263

Grünbaum, Adolf

-The foundations of psychoanalysis : a philosophical critique. - Berkeley [etc.] : University of California Press, 1984. - (Pittsburgh series in philosophy and history of science)
usoc 052E 005
-Validation in the clinical theory of psychoanalysis : a study in the philosophy of psychoanalysis / Adolf Grünbaum ; intr. by Philip S. Holzman. - Madison, CT: International Universities Press, 1993. - (Psychological issues ; monograph 61)

Vervolg op: The foundations of psychoanalysis. - 1984
usoc 052E 015

Handlbauer, Bernhard

Die Adler-Freud-Kontroverse. - Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1990
usoc 020J 107

Hart, Bernard

-The psychology of insanity. - Cambridge : Cambridge University Press, 1912
10A 2778
-Psychopathology : its development and its place in medicine. - 2nd ed. - Cambridge : Cambridge University Press, 1929
Oorspr. uitg.: 1927
51B 9547

Hobson, J. Allan

-Dreaming : an introduction to the science of sleep. - 1st pbk-ed. - Oxford [etc.] : Oxford University Press, 2003
Oorspr. uitg.: 2002
20A 8814
-Dreaming as delirium : how the brain goes out of its mind. - Cambridge, MA : The MIT Press, 1999
Oorspr. titel.: The chemistry of conscious states : how the brain changes its mind. - Boston : Little, Brown, cop. 1994
41B 3032

Holt, Edwin B.

The Freudian wish and its place in ethics. - New York: H. Holt and Company, [1915]

Israëls, Han

-Het geval Freud. - Amsterdam : Bakker, 1993. - 1 dl.
Dl. 1: Scheppingsverhalen. Niet verder verschenen.
usoc 020J 036
-Der Fall Freud : die Geburt der Psychoanalyse aus der Lüge / Han Israëls ; aus dem Niederländischen übers. von Gerd Busse. - Hamburg : Europäische Verlagsanstalt, cop. 1999
Vert. van: Het geval Freud. - 1993
44B 7639
-El caso Freud : histeria y cocaína / Han Israëls ; [tra. del neerlandés: Julio Grande]. - Madrid [etc.] : Turner [etc.], 2002. - (Colección Noema ; 3)
Vert. van: Het geval Freud. - 1993
-De Weense kwakzalver : honderd jaar Freud en de freudianen / Han Israëls ; samengest. door Gerd Busse ; met een woord vooraf van Jaap van Heerden. -

Amsterdam : Bakker, 1999

16A 9181

-Der Wiener Quacksalber : kritische Betrachtungen über Freud und die Psychoanalyse / Han Israëls ; herausgeg. und aus dem Niederländischen übersetzt von Gerd Busse. - Jena [etc.] : Bussert Stadeler, 2006

Vert. van: De Weense kwakzalver : honderd jaar Freud en de freudianen. - 1999

Janet, Pierre

-Les medications psychologiques : etudes historiques, psychologiques et cliniques sur les methodes de la psychotherapie. - Paris : Alcan, 1919. - 3 dl. - (Travaux du Laboratoire de Psychologie de la Clinique à la Salpêtrière ; 6me - 8me série)

KA- 16

-La psychanalyse de Freud : (1913). - Reïmpr. - Paris: L'Harmattan, 2005

Oorspr. uitg.: cop 2004

52B 1363

Jaspers, Karl

Allgemeine Psychopathologie für Studierende, Ärzte und Psychologen. - 3. verm. und verb. Aufl. - Berlin : Julius Springer, 1923

Oorspr. uitg.: 1913

47B 2575

Jastrow, Joseph

Freud : his dream and sex theories. - Cardinal ed. - New York : Pocket Books, 1954

Oorspr. titel: The house that Freud built. - [New York] : Greenberg, 1932

20A 8880

Jurjevich, R. M.

The hoax of Freudism : a study of brainwashing the American professionals and laymen. - Philadelphia : Dorrance, cop. 1974

51B 8471

Kerr, John

A most dangerous method : the story of Jung, Freud, and Sabina Spielrein. - Repr. - London : Sinclair-Stevenson, 1995

Oorspr. uitg.: 1994

usoc 052S 035

Kitcher, Patricia.

Freud's dream : a complete interdisciplinary science of the mind. - Cambridge, MA [etc.] : MIT Press, cop. 1992

Bibl. Wijsbegeerte

Klein, George S.

Psychoanalytic theory / George S. Klein [ed. by Merton M. Gill and Leo Goldberger]. - New York : International Universities Press, cop. 1976

Postuum verschenen

45B 2425

Kraus, Karl

Traumstück

In: Dramen / Karl Kraus ; hrsg. von Heinrich Fischer. - Munchen [etc.] : Langen [etc.], cop. 1967. - (Werke / Karl Kraus ; Bd. 14). - P. 75-93

3B 721 (14)

Krüll, Marianne

Freud und sein Vater : die Entstehung der Psychoanalyse und Freuds ungelöste Vaterbindung / Marianne Krüll ; mit einem Geleitwort von Helm Stierlin. - München : Beck, 1979

8B 1375

Kushner, Martin D.

Freud - a man obsessed. - Philadelphia : Dorrance, cop. 1967

20A 9183

Lakoff, Robin Tolmach [and] James C. Coyne

Father knows best : the use and abuse of power in Freud's Case of 'Dora'. - New York [etc.] : Teachers College Press, 1993. - (Athene series ; 36)

Lett. fac. 10.025 M23

LaPiere, Richard

The Freudian ethic. - New York : Duell, Sloan & Pearce, cop. 1959

B 381

Lawrence D. H.

Fantasia of the unconscious and Psychoanalysis and the unconscious. - Phoenix ed. - Melbourne [etc.] : [s.n.], [1961]

A 931

Lectures & conversations on aesthetics, psychology and religious belief / L. Wittgenstein ; comp. from notes taken by Yorick Smythies, Rush Rhees and James Taylor ; ed. by Cyril Barrett. - Repr. - Oxford : Basil Blackwell, 1970

Oorspr. uitg.: 1966

30B 4302

Lerman, Hannah

A mote in Freud's eye : from psychoanalysis to the psychology of women. - New York : Springer, 1986. - (Springer series, focus on women ; vol. 9)

51B 1158

Le **livre** noir de la psychanalyse : vivre, penser et aller mieux sans Freud / sous la direction de Catherine Meyer ; avec Mikkel Borch-Jacobsen ... [et al.]. - Paris : Éd. des Arènes, 2005
51B 9031

Lomas, Peter

The limits of interpretation. - London [etc.] : Penguin Books, 1992
Ondertitel op omslag: What's wrong with psychoanalysis? - Oorspr. uitg.: [S.l.] : Pelican Books, 1987
20A 7989

Ludwig, Emil

Doctor Freud. - New York : Manor Books, 1973
20A 8582

Maag, Paul

Psychoanalyse und seelische Wirklichkeit. - München : Lehmanns, 1930
51B 8500

MacCurdy, John T.

Problems in dynamic psychology : a critique of psychoanalysis and suggested formulations. - New York : The Macmillan Company, 1922
20A 9782

MacIntyre, Alasdair Chalmers

The unconscious : a conceptual analysis. - London : Routledge & Kegan Paul ; New York : Humanities Press, 1958. - (Studies in philosophical psychology)
Bibl. Sociale Wetensch.

Macmillan, Malcolm

Freud evaluated : the completed arc / Malcolm MacMillan ; [forew. by Frederick Crews]. - Cambridge, MA [etc.] : MIT Press, 1997
Oorspr. uitg.: Amsterdam [etc.] : North Holland, NY, cop. 1991
usoc 020J 040

Mahony, Patrick J.

-Cries of the wolf man. - New York : International Universities Press, 1984. - (History of psychoanalysis ; monograph 1)
-Freud and the Rat Man / Patrick J. Mahony ; with a foreword by Otto F. Kernberg. - New Haven [etc.] : Yale University Press, cop. 1986
51B 6094
-Freud's Dora : a psychoanalytic, historical, and textual study / New Haven, CT [etc.] : Yale University Press, 1996
36B 8742

Malcolm, Janet

In the Freud archives. - New York : Knopf, 1984
12B 5098

McDougall, William

-An outline of abnormal psychology. - London : Methuen, [1926]
KM 'JO 86
-Psychoanalysis and social psychology. - London, Methuen, 1936
10A 2788

Magiels, Geerdt

Freud & Darwin op de sofa. - Antwerpen [etc.] : Houtekiet, cop. 2006
52B 2441

Marcel, Mary

Freud's traumatic memory : reclaiming seduction theory and revisiting Oedipus. - Pittsburgh : Duquesne University Press, 2005
usoc 052G 063

Masson, Jeffrey Moussaieff

-The assault on truth : Freud's suppression of the seduction theory. - New York : Farrar, Straus and Giroux, 1984
13B 8888
-Final Analysis: the making and unmaking of a psychoanalyst. - Reading, MA [etc.] : Addison-Wesley, 1990
29B 615

Maylan, Charles E.

Freuds tragischer Komplex : eine Analyse der Psychoanalyse. - München : Reinhardt, 1929
33B 4592

Medawar, Peter

Pluto's republic : incorporating The art of the soluble and Induction and intuition in scientific thought. - Repr. - Oxford : Oxford University Press, 1983
Verz. van eerder uitg. art. - Oorspr. uitg.: 1982
10B 9349

The **memory** wars : Freud's legacy in dispute / Fredrick Crews ... [et al.] - New York : New York Review of Books, 1995
17A 6512

Millett, Kate

Sexual politics. - Garden City , NY : Doubleday, 1970
31B 1402

Mind, psychoanalysis and science / ed. by Peter Clark and Crispin Wright. - Repr. - Oxford : Blackwell, 1989

Based on papers presented at the International Conference on Psychoanalysis and the Philosophy of Mind, held Mar. 1985 at the University of St. Andrews
Oorspr. uitg.: cop. 1988
22B 7139

Moll, Albert

Das Sexualleben des Kindes. - Berlin : Vogel, 1908

Morris, Nat

A man possessed : the case history of Sigmund Freud. - Los Angeles : Regent House, cop. 1974
52B 1424

Natenberg, Maurice

-The case history of Sigmund Freud : a psycho-biography. - Chicago[nl], 1955
1B 8990
-Freudian psycho-antics : fact and fraud in psychoanalysis. - Chicago : Regent House, 1953
20A 8882

Nathan, Tobie, Isabelle Stengers, Lucien Hounkpatin

La damnation de Freud : pièce en quatre actes. - Le Plessis-Robinson : Institut Synthélabo, 1997. - (Collection les empêcheurs de penser en rond)
20A 8923

Obholzer, Karin

Gespräche mit dem Wolfsmann : eine Psychoanalyse und die Folgen. - Reinbek bei Hamburg : Rohwolt, 1980
51B 9759

Pinckney, Edward R. and Cathey Pinckney

The fallacy of Freud and psychoanalysis. - Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1965
51B 8456

Pluymakers, Joseph Winandus Maria

Jaspers' Freudbeeld : de psychoanalyse als wetenschap en wereldbeschouwing. - Rotterdam : Erasmus Universiteitsdrukkerij, 1993
Proefschrift Rotterdam
29B 996

Politzer, Georges

Critique des fondements de la psychologie. - Paris: Rieder, 1928. - .. dl. - (La collection de l'esprit ; 4)
Dl. 1: La psychologie et la psychoanalyse
B 8618

Psychoanalysis : scientific method and philosophy : a symposium / ed. by Sidney Hook. - New York [etc.] : Grove Press [etc.], 1960

Proceedings of the second annual New York University Institute of Philosophy, held at Washington Square, New York, March 28-29, 1958

16A 2221

Puner, Helen Walker

Freud : his life and his mind : a biography. - London : The Grey Walls Press, [1949]

'NU N 474

Raimann, Emil

-Die hysterischen Geistesstörungen : eine klinische Studie. - Leipzig [etc.] : Deuticke, 1904

23B 548

-Zur Psychoanalyse. - Berlin [etc.] : Urban & Schwarzenberg, 1924

51B 8510

Returns of the "French Freud": Freud, Lacan, and beyond / ed. by Todd Dufresne. - New York [etc.] : Routledge, 1996

37B 827

Reve, Karel van het

Dr. Freud und Sherlock Holmes / Karel van het Reve ; hrsg. und eingel. von Gerd Busse ; aus dem Niederländischen von Gerd Busse. - Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1994. - (Geist und Psyche ; 11834)

Verz. van eerder in het Ned. verschenen art.[nl]

20A 8807

Roazen, Paul

-Brother Animal : the story of Freud and Tausk. - London : Penguin Press, 1970

3B 2535

-How Freud worked : first-hand accounts of patients. - Northvale, NJ [etc.] : Jason Aronson, 1995

36B 6769

Salewski, Wilhelm

Die Psychoanalyse Sigmund Freud's : Grundfragen und Konsequenzen. - Stuttgart : Verlag der Christengemeinschaft, 1931

Als protest gegen die Verleihung des Goethepreises an Sigmund Freud

20A 8581

Scagnelli, Paul

Deadly Doctor Freud : the murder of Emanuel Freud and disappearance of John Freud. - Durham, NC : Pinewood, 1994

Omslag- en rugtitel: Deadly Dr. Freud

52B 1214

Schafer, Roy

A new language for psychoanalysis. - New Haven ; London, Yale University Press, 1976
7B 3789

Scharnberg, Max

The non-authentic nature of Freud's observations. - Uppsala : Uppsala University, 1993. - 2 dl.
TC 80 AQ (47, 48)

Sears, Robert R.

Survey of objective studies of psychoanalytic concepts : a report prepared for the committee on social adjustment. - New York : Social Science Research Council, [1943]. - (Bulletin / The Council ; 51)

Shepherd, Michael

Sherlock Holmes and the Case of Dr Freud. - London [etc.] : Tavistock Publications, 1985
BM 53653

Sigmund Freuds kookboek / red. James Hillmann en Charles Boer ; [vert. uit het Engels door H. Moerdijk]. - Amsterdam : Syn-thesis, cop. 1997

Vert. van: Freuds own cookbook. - New York : Harper & Row, 1985
15A 4028

Skues, Richard A.

Sigmund Freud and the history of Anna O : reopening a closed case. - New York : Palgrave Macmillan, 2006

Spence, Donald P.

The rhetorical voice of psychoanalysis : displacement of evidence by theory. - Cambridge, MA [etc.] : Harvard University Press, 1994
32B 9883

Sprengnether, Madelon

The spectral mother : Freud, feminism, and psychoanalysis. - Ithaca [etc.] : Cornell University Press, cop. 1990
51B 5776

Stannard, David E.

Shrinking history : on Freud and the failure of psychohistory. - New York [etc.] : Oxford University Press, 1980
9B 8429

Sulloway, Frank J.

Freud, biologist of the mind : beyond the psychoanalytic legend. - New York : Basic Books, cop. 1979
9B 3769

Sutherland, Stuart

Breakdown : a personal crisis and a medical dilemma. - Londen : Weidenfeld and Nicholson, [1976]
6B 9853

Swales, Peter

-Freud, cocaine, and sexual chemistry : the role of cocaine in Freud's conception of the libido. - New York : [Privately published], 1983

Paper

-Freud, Fliess and fratricide: the role of Fliess in Freud's conception of paranoia. - New York : [Privately published], 1982

Paper

-Freud, Johann Weier, and the status of seduction : the role of the witch in the conception of fantasy. - New York : [Privately published], 1982

Paper.

-Freud, Krafft-Ebing, and the witches : the role of K Ebing in Freud's flight into fantasy. - New York : [Privately published], 1983

Paper.

-Freud, Martha Bernays & the language of flowers. - [S.l.] : [Privately published by the author], 1983

Paper.

Szasz, Thomas

Anti-Freud : Karl Kraus's criticism of psychoanalysis and psychiatry. - Repr. with a new pref. - [Syracuse, N.Y.] : Syracuse University Press, 1990

Oorspr. titel: Karl Kraus and the soul-doctors. - Baton Rouge : Louisiana State University Press, 1976

20A 7985

Thornton, E. M.

Freud and cocaine : the Freudian fallacy. - London : Blond & Briggs, cop. 1983
12B 730

Timpanaro, Sebastiano

-Il lapsus freudiano: psicanalisi e critica testuale. - Firenze : La Nuova Italia, 1974. - (Dimensioni ; 34)

6A 7144

-The Freudian slip : psychoanalysis and textual criticism / by Sebastiano Timpanaro ; translated [from the Italian] by Kate Soper. - [London : NLB], 1976

Vert. van: Il lapsus freudiano. - Firenze : La Nuova Italia, 1974

42B 6098

Torrey, Edwin Fuller

Freudian fraud : the malignant effect of Freud's theory on American thought and culture. - New York, NY : HarperCollins, 1992

51B 7045

Unauthorized Freud : doubters confront a legend / ed. by Frederick C. Crews.
- New York, N.Y., [etc.] : Viking Penguin, 1998
usoc 020J 046

Van Rillaer, Jacques

Les illusions de la psychanalyse. - 4e éd. - Bruxelles : Mardaga, 1996. - (Psychologie et sciences humaines ; 92)
Oorspr. uitg.: 1980
10B 9973

Watters, Ethan and Richard Ofshe

Therapy's delusions : the myth of the unconscious and the exploitation of today's walking worried. - New York : Scribner, cop. 1999
usoc 087E 001

Webster, Richard

-Freud. - Londen : Weidenfeld & Nicholson, 2003. - (The great philosophers ; 25)
20A 8616
-Why Freud was wrong : sin, science, and psychoanalysis. - 2nd pr. - New York, N.Y. : BasicBooks, 1996
Oorspr. uitg.: 1995
35B 2541

Welsh, Alexander

Freud's wishful dream book. - Princeton, NJ : Princeton University Press, 1994
52B 1339

Whyte, Lancelot Law

The unconscious before Freud / Lancelot Law Whyte ; intr. by Arthur Koestler.
- London [etc.] : Friedmann [etc.], 1978
Oorspr. uitg.: London : Tavistock, 1962
42B 5290

Wilcocks, Robert

-Mousetraps and the moon : the strange ride of Sigmund Freud and the early years of psychoanalysis. - Lanham, MD [etc.] : Lexington Books, 2000
52B 232
-Maelzel's chess player : Sigmund Freud and the rhetoric of deceit. - Lanham, MD : Rowman & Littlefield, cop. 1994
51B 2785

Wittels, Fritz

Sigmund Freud : der Mann, die Lehre, die Schule. - Leipzig : E.P. Tal, 1924
12B 7153

Wohlgemuth, Adolf

A critical examination of psycho-Analysis. - London, [1923]
23B 742

Wortis, Joseph

My Analysis with Freud. - New York : Simon and Schuster, 1994. - (My master work series)
Oorspr. titel: Fragments of an analysis with Freud. - New York : J. Aronson, 1984. - Oorspr. uitg. onder titel Fragments ... : New York : Simon and Schuster, 1954 en Duitse vertaling: Meine Analyse bei Freud
51B 9620

York, Catherine

If hopes were dupes. - London : Hutchinson, 1966

Zilbergeld, Bernie

The shrinking of America : myths of psychological change. - Boston [etc] : Little, Brown, 1983
52B 1638

Zimmer, Dieter E.

Tiefenschwindel : die endlose und die beendbare Psychoanalyse. - Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1986
51B 8580

Zwang, Gérard

La statue de Freud. - Paris : Laffont, 1985
51B 9378